

Η ΙΟΥΔΑΪΚΗ ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΑ
ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ*
(ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ ΘΕΩΡΩΝ)

ΥΠΟ

ΣΑΒΒΑ ΧΡ. ΑΓΟΥΡΙΔΗ δ. Θ.

ΚΑΘΗΓ. ΤΟΥ ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ

3. Τὸ ἔργον τοῦ **Nathaniel Messel** «Περὶ τῆς ἐνότητος τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας» ἀποτελεῖ συνεπῆ προσπάθειαν συλλήψεως τοῦ νοήματος τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας ἐν τῷ ὑποβάθρῳ τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ τόπου τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς καὶ ἐκ καθαρῶς ἰουδαϊκῶν προϋποθέσεων¹. Ὁ Messel ὑποστηρίζει ὅτι οὐδεμία οὐσιαστικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῆς παλαιᾶς προφητικῆς καὶ τῆς συγχρόνου τῆ Καινῆ Διαθήκης προσδοκίας ὑπάρχει πλὴν τῆς ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἀναπτύξεως τῆς διδασκαλίας περὶ ἀναστάσεως. Ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ πλαισίου ἰδεῶν ἐρμηνεύει ὁ Messel καὶ τὴν ἐσχατολογίαν τῶν ἰουδαϊκῶν Ἀποκαλύψεων. Ἐν συνεχείᾳ δίδομεν εὐρύτεραν πῶς περιλήψιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Messel ἕνεκα τοῦ ἐνδιαφέροντός των.

Ὁ Messel δὲν διακρίνει διαρχικὴν τινα ἢ ὡς συνήθως λέγεται ὑπερβατικὴν τινα τάσιν ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ ἰουδαϊκῇ ἐσχατολογίᾳ. Μόνον τάσις τις πρὸς τὸν ἀτομισμὸν παρατηρεῖται, ἐκφράζεται δὲ αὕτη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ περὶ ἀναστάσεως. Ἄλλ' ἢ τάσις αὕτη δὲν ἔφθασε ποτὲ εἰς τὸ σημεῖον νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν συλλογικὴν περὶ σωτηρίας ἰδέαν τῆς παλαιᾶς ἐσχατολογίας. Ἄλλ' ἐὰν οὐδεμία διαρχικὴ τάσις ἀπαντᾶται ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ προσδοκίᾳ, τότε τί σημαίνουν αἱ ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς καταστροφαι τοῦ φυσικοῦ κόσμου; Δὲν ὑποδηλοῦν ὅτι ἀναμένεται ἡ κατ'εστραφὴ τοῦ παρόντος φυσικοῦ κόσμου, ἵνα τὴν θέσιν του καταλάβῃ ἄλλος κόσμος διαφόρου φύσεως; Ὁχι, ἀπαντᾷ ὁ Messel. Εἰς τὰς θεοφανείας τοῦ Ἰαβὲ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ εὐρίσκει τὴν πηγὴν τῶν εἰκόνων των φυσικῶν καταστροφῶν. Δὲν ὑπάρχει ἐδῶ ἡ ἔννοια τῆς παρακμῆς τοῦ κόσμου. Αἱ φυσικαὶ καταστροφαι εἶναι ἀπλῶς «σημεῖα» (Vorzeichen) τῆς ἐλεύσεως τῆς σωτηρίας. Τὰ «σημεῖα» ταῦτα δὲν ὑπαινίσσονται τὴν ἀνάγκην ἐνὸς νέου πνευματικοῦ κόσμου. Τί ἐννοοῦν οἱ ἀποκαλυπτικοὶ συγγραφεῖς διὰ τῶν εἰκόνων περὶ φυσικῶν καταστροφῶν φαίνεται ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ κατακλυσμοῦ.

Ἡ ἰδέα ἐπίσης τῆς πυρπολήσεως τοῦ κόσμου ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 260.

1. Die Einheitlichkeit der Jüdischen Eschatologie, Verlag von Alfred Topelmann, Giessen, 1915.

εὔρηται μόνον ἐκτὸς τοῦ παλαιστινοῦ ἰουδαϊσμοῦ. Ὁ συγγραφεὺς τῶν Σιβυλλικῶν βιβλίων (3-5) δέχεται ὅτι τοῦ χρόνου τῆς σωτηρίας θὰ προηγηθῆ ἢ πυρπόλησις τοῦ κόσμου. Ἡ θεωρία αὕτη δὲν εἶναι ἰουδαϊκὴ κατόπιν ἰκανῆς ἐπεξεργασίας υἱοθετεῖται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τούτου, διότι ἐξυπηρέτει τὴν προπαγάνδα του μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν πρὸς οὓς ἀπευθύνεται. Ὁ Messel μάλιστα προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι καὶ ἐδῶ δὲν ἔχομεν ὑπερβατικὴν τινα περὶ σωτηρίας ἀντίληψιν, ἐπίσης δὲ ὅτι τὸ 4ον τῶν Σιβυλλικῶν βιβλίων δὲν εἶναι γνήσιον.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἰδέα τοῦ «καινοῦ οὐρανοῦ» καὶ τῆς «καινῆς γῆς» δὲν σημαίνουν ὅτι ὁ παρὼν κόσμος βαίνει πρὸς τὸ τέλος του; Καὶ αἱ ἐκφράσεις αὗται, κατὰ τὸν Messel, σημαίνουν, ἀπλουστάτα, ὅτι εἰς τὴν νέαν ἐποχὴν τῆς σωτηρίας ὅλα θὰ εἶναι διάφορα τοῦ παρόντος, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ ἀλλαγὴν εἰς τὴν φυσικὴν τάξιν. «Διατὶ ἡ ἀνάγκη μεταβολῆς καὶ τῶν οὐρανῶν;» ἐρωτᾷ. «Οὗτος εἶχεν ἀποβῆ ἀρκούντως ὑπερβατικὸς διὰ τοὺς Ἰουδαίους»¹. Ὅτι εἰδικώτερον ἐπεθύμουν οἱ ἀποκαλυπτικοὶ συγγραφεῖς ἦτο ἡ κατάλυσις τῆς δυνάμεως τῶν θεῶν τῆς εἰδωλολατρίας, οἱ ὅποιοι συνεδέοντο πολλάκις πρὸς τοὺς ἀστέρας. Ὁ «καινὸς οὐρανὸς» σημαίνει ἐπὶ πλέον μίαν νέαν σχέσιν πρὸς τὴν γῆν μὲ ἀποτέλεσμα τὴν πλουσίαν καρποφορίαν αὐτῆς. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἡ προσδοκία τῆς ἀλλαγῆς ταύτης δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν κατάργησιν τοῦ ὑλικοῦ ὡς κατωτέρου ἔναντι τοῦ πνευματικοῦ, ἀλλ' εἶναι μία εἰκὼν τῆς ἀναμενομένης εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ περὶ καταστροφῶν ἐκφράσεις καὶ εἰκόνες τῶν ἀποκαλυπτικῶν δὲν ἀναφέρονται εἰς φυσικὰς ἀλλ' εἰς ἱστορικὰς σχέσεις. Οὐχὶ ὁ φυσικὸς κόσμος ἀλλ' ἡ παροῦσα ἱστορικὴ κατάστασις ἀναμένεται νὰ καταστραφῆ. Ἡ ἔννοια τῆς καταστροφῆς εἶναι καθαρῶς ἱστορικο-πολιτικὴ («rein geschichtlich-politisch zu verstehen ist»)². «Τὸ τέλος τοῦ φθαροῦ καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀφθάρτου» (Ἀποκ. Βαροῦχ 74, 2) οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τὸ τέλος τῆς εὐδαιμονίας τῶν εἰδωλολατρῶν καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀτελευτήτου περιόδου τῆς ἰουδαϊκῆς ἔξουσίας καὶ δυνάμεως! Βεβαίως, αἱ Ἀποκαλύψεις ὁμιλοῦν περὶ δύο αἰῶνων, τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος· ἀλλ' οἱ δύο οὗτοι αἰῶνες δὲν σημαίνουν δύο διαφορετικούς κόσμους, ἀλλὰ δύο διαφορετικὰς περιόδους ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κόσμου. Ἀκολουθῶν τὸν Dalman ὁ Messel θεωρεῖ τὴν ἔννοιαν «αἰῶν» ὡς χρονικὴν ἔννοιαν (Zeitbegriff). Ὁ «μέλλων αἰὼν» (Olam Haba) ἐθεωρήθη ὑπὸ χριστιανῶν τινῶν καὶ ἰουδαίων λογίων ὡς ὑπερβατικὸς χαρακτήρος, ὡς σημαίνων τὸ αἰώνιον ἔναντι τοῦ προσωαίου. Ἐλησμονήθη ὑπ' αὐτῶν ὅτι ὁ ἰουδαϊσμὸς τῶν χρόνων τῆς Κ. Διαθήκης δὲν εἶχεν εἰσέτι τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑπερβατικοῦ τέλους τῆς ἱστορίας. Ἡ βᾶσις τῆς διακρίσεως τοῦ παρόντος ἀπὸ τοῦ

1. Αὐτόθι, σελ. 34.

2. Αὐτόθι, σελ. 42.

μέλλοντος δὲν εἶναι μεταφυσική, ἀλλ' ἔγκειται κυρίως εἰς τὴν ἀλλαγὴν τῶν ἐθνικῶν τυχῶν τοῦ Ἰσραήλ. Ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὄρους πρέπει νὰ νοῶνται καὶ ἄλλαι τινὲς ἐκφράσεις, ὡς «τὸ τέλος τοῦ κόσμου» κ.τ.λ.

Ὁ τόπος τῆς σωτηρίας δὲν εἶναι ὁ οὐρανὸς ἀλλ' ἡ γῆ. Πᾶσαι αἱ ἐκφράσεις περὶ τοῦ οὐρανοῦ ὡς τοῦ τόπου τῆς σωτηρίας οὐδὲν ἕτερον ἐκφράζουν παρὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν δόξαν τοῦ ἐσχατολογικοῦ αἰῶνος.

Προφανῶς, ὁ Messel κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν Ἰουδαϊκῶν ἐσχατολογικῶν ἐννοιῶν καὶ εἰκόνων ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν εἰς ὅλην τὴν σημασίαν τὴν σύστασιν τοῦ Reimarus, καθ' ἣν ὑφ' ὅλας τὰς ἀνωτέρω ἐκφράσεις ὀφείλομεν νὰ ἐννοήσωμεν πολὺ ὀλιγώτερα ἔξ ὧν φαίνονται νὰ λέγουν¹. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ περὶ τῆς ἐννοίας «παράδεισος» καὶ «οὐρανία Ἰερουσαλήμ». «Παράδεισος» δὲν σημαίνει τὸν τόπον τῆς σωτηρίας, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀγαθὸν τῆς σωτηρίας· δὲν εἶναι Heilsort, εἶναι Heilsgut. Εἰς τὰς Ἰουδαϊκὰς Ἀποκαλύψεις ἡ νοσταλγία μιᾶς καλυτέρας ζωῆς δὲν ἀναφέρεται κυρίως καὶ πρωτίστως εἰς τὴν συνέχισιν τῆς ἀτομικῆς ζωῆς πέραν τοῦ τάφου ἀλλ' εἰς τὴν αὔξησιν τῆς ἐπὶ γῆς εὐδαιμονίας. Βεβαίως, ἡ ἐννοία «παράδεισος» δύναται νὰ ἐκφράσῃ καὶ ὑπερβατικὰ νοήματα· διὰ τοὺς ἀποκαλυπτικούς ὅμως οὐδὲν τὸ ὑπερβατικὸν ἐσημαίνειν. Ὡς πρὸς τὴν οὐρανίαν Ἰερουσαλήμ, ἣτις θὰ ἔλθῃ ἐπὶ τῆς γῆς, αὕτη δὲν θὰ εἶναι παρὰ ἡ παλαιὰ Ἰερουσαλήμ ἀνενωμένη, διότι ἡ παλαιὰ θεωρεῖται ἀτελής διὰ τὴν ἐσχατολογικὴν ἐποχὴν τῆς σωτηρίας. Ἡ νέα Ἰερουσαλήμ θὰ κτισθῇ κατὰ τὸ πρότυπον τῆς οὐρανίου Ἰερουσαλήμ. Εἰς τὸν οὐρανόν, κατὰ τὴν ραββινικὴν θεολογίαν, ὑπῆρχον τὰ πρότυπα καὶ πολλῶν ἄλλων πραγμάτων πλὴν τῆς Ἰερουσαλήμ.

Ἡ θεωρία περὶ μεσοβασιλείας τῶν βραδυτέρων Ἀποκαλύψεων δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ συμβιβάσῃ τὴν παλαιὰν ἐνδοκόσμιον πρὸς τὴν νέαν ὑπερβατικὴν ἐσχατολογίαν². Ἡ μέση καὶ ἡ τελικὴ περίοδος οὐδεμίαν δεικνύουν μεταξὺ τῶν ποιοτικῆν διαφορᾶν. Ἡ θεωρία περὶ «μεσοβασιλείας», κατὰ τὸν Messel, δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ἀπλοῦν ἐξηγητικὸν παίγνιον· πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ ὡς προσπάθεια συμβιβασμοῦ ἀντιθέσεων ἐντὸς τῶν παραδεδομένων περὶ τοῦ μέλλοντος εἰκόνων. Κατὰ τὰς εἰκόνας ταύτας οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἰσραήλ ἠττώνται καὶ τιμωροῦνται πρὸς τῆς ἐλευσεως τῆς σωτηρίας· μόνον ἐν Ἰεζεκιήλ 38 ἔξ. καὶ Ψαλμ. 2 γίνεται λόγος περὶ ἐπιθέσεως κατὰ τῶν δικαίων μετὰ τὴν ἔλευσιν τῆς σωτηρίας. Δὲν ἦτο μόνον ἡ τάσις

1. «Denn das kann Mann überhaupt festsetzen: Die Hebraischen Redensarten der Juden klingen noch orientalischerweise hoch und schwülstig und Mann sollte wunder meinen, was für eine grosse Sache darunter verborgen wäre; sie bedeuten aber alle Zeit weniger als wie die Worte anzudeuten scheinen (ἐν Lessings' Theologische Schriften, τόμ. 3, σελ. 310).

2. Messel, Ἐνθ. Ἀνωτ., σελ. 101.

πρὸς ἁρμονικὴν συγγώνευσιν ἀντιθέτων παραδόσεων, ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ἀποκαλύψεων οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἰσραὴλ ἦσαν διηρημένοι εἰς δύο δμάδας, τοὺς Ῥωμαίους δηλ. καὶ τὰ «ἔθνη» γενικῶς, ἅτινα καθίστων σαφῆ τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ πάντα δὲν θὰ ἐτελείωναν μὲ τὴν ἤτταν τῆς Ρώμης. Ὅπως ἡ ρωμαϊκὴ οὕτω καὶ ἡ ἰουδαϊκὴ αὐτοκρατορία θὰ εἶχε νὰ πολεμήσῃ ἐναντίον πολλῶν λαῶν. Ἡ σύγκρουσις αὕτη μετὰ τῶν «λαῶν» ἐξιδανικεύθη εἰς τὴν νίκην κατὰ τῶν Gog. Οὐδεμία ὁμως ποιοτικὴ διαφορὰ ὑφίσταται μεταξὺ τῶν περιόδων. Ἐπίσης εἰς τὸν θάνατον τοῦ Μεσσίου κατὰ τὸ πέρας τῆς «μεσοβασιλείας» ἐν τῷ 4 Ἔσοδῳ ὁ Messel διακρίνει ἀντιχριστιανικὴν πολεμικὴν τοῦ συγγραφέως, ὅστις περιορίζει τὸ ἔργον τοῦ Μεσσίου διὰ νὰ ἐξάσῃ ἔτι μᾶλλον τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τούτου τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλ' εἰς τὰς ἰουδαϊκὰς Ἀποκαλύψεις ἀναγινώσκωμεν περὶ «αἰωνίου ζωῆς», περὶ ἀφανισμοῦ τοῦ θανάτου, περὶ μεταμορφώσεως τῶν ἀνθρώπων εἰς ἀγγέλους· τί σημαίνουν αἱ ἐκφράσεις αὗται; Δὲν ἔχουν οὔτε αὗται ὑπερβατικὸν νόημα; Ἡ ἀπάντησις τοῦ Messel εἶναι καὶ πάλιν ἀρνητικὴ. Ἐκφράσεις ὡς «ζωή», «αἰώνιος ζωή», «κληρονομεῖν τὴν ζωὴν», «εἰσέρχεσθαι εἰς 2ῃν ζωὴν» κτλ. οὐδὲν τὸ ὑπερβατικὸν σημαίνουν. «Ζωή» σημαίνει ἀπλῶς κατάφασιν τῆς ζωῆς, ἀνάρρωσιν ἐκ τῆς ἀσθενείας, σωτηρίαν ἐκ τῆς ἀνάγκης ἢ τοῦ κινδύνου, ἐγγύησιν ἀποφυγῆς τῆς δυστυχίας, εὐτυχίαν, φῶς, χαράν. Ἡ ἐν τῷ μέλλοντι ἀναμένονσα τοὺς δικαίους «ζωή» δὲν πρέπει νὰ νοῆται ἐν ὑπερβατικῇ ἐννοίᾳ ἀλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀναμένοντα κατὰ τὸν νέον αἰῶνα τοὺς ἀδίκους θάνατον. Ἡ λέξις «αἰώνιος» δὲν ἔχει ποιοτικὴν ἀλλὰ ποσοτικὴν σημασίαν¹. Εἰς τὸν ἰουδαϊσμὸν εἶναι ἄγνωστος πᾶσα ἀντίθεσις μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος· «αἰώνιος» σημαίνει ἀπλῶς τὸ ἀντίθετον τοῦ βραχύβιου. Ἡ «αἰώνιος ζωή» εἰς τὴν μεσσιανικὴν βασιλείαν οὐδὲν πλέον σημαίνει ἢ τὴν ἐπάνοδον τῆς πρὸ τοῦ κατακλισμοῦ μακροτάτης ἡλικίας

1. Κατὰ παρόμοιον ἀκριβῶς τρόπον ἀντιμετωπίζει τὸ θέμα καὶ ὁ Oscar Cullmann, *Christ et le Temps*, 1947. Ἴδου μία μικρὰ περικοπὴ ἐκ τοῦ σχετικοῦ κεφ. «Χρόνος καὶ αἰωνιότης: <Διὰ τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διατύπωσιν αὐτῆς, ὑπάρχει ποιοτικὴ διαφορὰ μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος, τὴν ὁποίαν διαφορὰν δὲν ἐκφράζει κατὰ τρόπον πλήρη ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ πεπερασμένου καὶ ἀπείρου. Ἡ αἰωνιότης δὲν εἶναι, διὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ προέκτασις τοῦ χρόνου εἰς τὸ ἀτελεύτητον, ἀλλὰ τι ὅλως διάφορον, ἥτοι ἡ ἀπουσία τοῦ χρόνου... Ἡ σύγχρονος σκέψις προέρχεται ἐκ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ δὲ βιβλικὸς χριστιανισμὸς μικρὰν ἤσκησεν ἐπ' αὐτῆς ἐπίδρασιν. Τοῦτο διακρίνομεν διαπιστοῦντες ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν πλέον εὐρέων χριστιανικῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ θεολογικῶν κύκλων γίνεται διὰ κρίσεως μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος κατὰ τὸν Πλατωνικὸν τύπον. Αἱ συνέπειαι, τούτου εἶναι σπουδαῖαι, συνεπάγονται δὲ ἀλλοίωσιν τοῦ ἀρχικοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος, ὅταν ἡ διάκρισις αὕτη ἐπιρραεῖ τὴν κιννοδιαθηκικὴν προοπτικὴν τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας. Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι δὲν διακρίνουν, ὅπως οἱ Ἕλληνες, μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος...» σελ. 43.

τοῦ ἀνθρώπου· οἱ δαίμονες καὶ ἡ ἁμαρτία θεωροῦνται ἐν ταῖς Ἀποκαλύψεσιν ὡς ἡ αἰτία τῆς βραχύνσεως τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἡ ἑξαφάνισις τοῦ θανάτου δὲν σημαίνει ἑξαφάνισιν τῆς ἀνθρωπίνης θνητότητος· ὁ πρόωρος θάνατος καὶ ἡ φθορὰ νοοῦνται ἐδῶ ὡς ἀποτελέσματα τῆς κυριαρχίας τῶν δαιμόνων, τῶν εἰδωλολατρῶν καὶ τῶν καταστροφῶν, τὰς ὁποίας συνεπείγετο ἡ κυριαρχία αὕτη, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ καθόλου ἀβεβαιότητα τῆς ζωῆς ἐπ' αὐτήν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ θνητότης τοῦ ἀνθρώπου ἣτις θὰ καταργηθῆ κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, ἀλλ' αἱ παγίδες τοῦ θανάτου αἵτινες θὰ καταστραפוῦν.

Ὅτι ἐξ ἄλλου οἱ δίκαιοι θὰ λάμπουν ὡς ἄγγελοι εἰς τὴν βασιλείαν δὲν σημαίνει μεταμόρφωσιν τῆς ἀνθρωπίνης τῶν φύσεως εἰς πνευματικὴν, ἀλλὰ μόνον μίαν εἰδικὴν δόξαν. Τοῦτο εἶναι ἐμφανεστερον εἰς τὰ χωρία ἐκεῖνα ὅπου ἡ ἀγγελικὴ ἢ ἀστρική δόξα τῶν δικαίων ἐν τῇ βασιλείᾳ ἀντιπαραβάλλεται πρὸς τὴν ἀθλίαν καὶ περιφρονημένην ζωὴν τῶν πρὸ τῆς μεσσιανικῆς ἐποχῆς (ὡς π. χ. ἐν Ἐνώχ 104, 2). Ὅλα τὰ ὑπερανθρώπινα χαρακτηριστικά τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς τοῦ νέου αἰῶνος πρέπει νὰ κατανοῶνται ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως. Ἐπίσης ἡ ἠθικὴ ἀπαισιοδοξία ἦτο ξένον τι πρὸς τὸν φαρισαϊσμόν· οἱ δίκαιοι ἦσαν ἀρκούντως πεπεισμένοι περὶ τῆς δικαιοσύνης τῶν. Οὐδὲν τὸ ὑπερβατικὸν κατὰ τὸν Messel ὑπαινίσσονται ἀπαισιοδοξοὶ τινες ἐκφράσεις.

Πρέπει νὰ σημειωθῆ ἐδῶ ὅτι ἐνῶ κατὰ βάσιν ἡ ἀποψις τοῦ Messel εἶναι ὀρθή, οὗτος φωραῖται ἐν ταῖς ἐρμηνείαις του παραθεωρῶν τὴν ἐπὶ τῶν ἀποκαλυπτικῶν κειμένων μεταγενεστέραν ἐπέμβασιν τῆς χριστιανικῆς χειρὸς. Εἶναι βέβαιον ὅτι πλείστοι ὅσαι ἐκφράσεις χριστιανικοῦ χρώματος δὲν εἶναι ἀρχικαί, ἀλλ' εἴτε ἀνήκουν εἰς τεμάχια ὑπὸ χριστιανικῆς χειρὸς πολὺ μεταγενεστέρως ἐν ταῖς Ἀποκαλύψεσι προστεθέντα, εἴτε ἔχουν κατὰ τὴν μετάφρασιν ἢ ἀντιγραφὴν ἀποδοθῆ μετὰ χριστιανικῆς χροιάς ὑπὸ πολὺ μεταγενεστέρων, ἐνίοτε Μονοφυσιτῶν χριστιανῶν μεταφραστῶν καὶ ἀντιγραφῶν. Κλασικὸν παράδειγμα τοιαύτης ἐπεξεργασίας τυγχάνουν τὰ κεφάλαια Ἐνώχ 97 - 108, ἅτινα σώζονται εἰς τε τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν αἰθιοπικὴν, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν δύο κειμένων¹. Εἶναι περίεργος ἡ ὑπὸ τοῦ Messel παραγνώρισις τοῦ χριστιανικοῦ χαρακτήρος τοιούτων ἐκφράσεων, αἵτινες ἔρχονται εἰς τελείαν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ καθόλου πνεῦμα τῆς συναφείας τῶν ἐν τοῖς κειμένοις, τοσοῦτω μᾶλλον καθόσον ὁ ἴδιος πραγματευόμενος περὶ τοῦ ὅρου «Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου» ἐν ταῖς Παραβολαῖς τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐνώχ συμπεραίνει ὅτι, πλὴν δύο περιπτώσεων, ἐν αἷς ὁ ὅρος οὗτος σημαίνει ἐν ἰδεατῇ μορφῇ τὸν Ἰσραηλιτικὸν λαόν, ἐν πάσαις ταῖς λοιπαῖς περιπτώσεσι τὸ κείμενον ἔχει ὑποστῆ πολὺ μεταγενε-

1. Σάββα Ἀγουρίδη, Ἐνώχ, ἥτοι ὁ χαρακτήρ τῆς περὶ τῶν Ἐσχάτων Διδασκαλίας τοῦ Βιβλίου τοῦ Ἐνώχ, Ἀθήναι 1955, σελ. 12 ἔξ.

στέραν χριστιανικὴν ἐπεξεργασίαν ἢ εἶναι καθαρῶς βραδυτέρας χριστιανικῆς προελεύσεως¹. Τὴν ἀποψιν ταύτην τοῦ Messel ὑποστηρίζομεν καὶ ἡμεῖς ἐν τῷ ἄνωτ. μνημ. ἔργῳ ἡμῶν². Ὅφείλει τις νὰ συμφωνήσῃ μετὰ τοῦ Messel ὅτι ἐν ταῖς γενικαῖς των γραμμαῖς ἢ περὶ ἀνθρώπου ἀντίληψις ὡς καὶ ἡ σχέσις χρόνου - αἰωνιότητος εἶναι ἐν ταῖς ἰουδαϊκαῖς Ἀποκαλύψεσιν ἐντελῶς αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς γνωστάς ἡμῖν ἐκ τῆς Π. Διαθήκης. Ὅσοι στενοχωροῦνται διότι ἐν ταῖς Ἀποκαλύψεσιν ἑλληνιστικαὶ περὶ ἀνθρώπου ἢ περὶ χρόνου ἀντιλήψεις ἀπουσιάζουν, ὡς στενοχωροῦνται διότι τοιαῦται ἀντιλήψεις ἀπουσιάζουν ἀπὸ δλόκληρον τὴν Π. Διαθήκην. Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, τοιαῦται ἀπόψεις ἀπουσιάζουν ἀπὸ δλόκληρον τὴν Ἀγίαν Γραφήν³.

Ἄλλὰ καὶ προκειμένου περὶ τοῦ σατανᾶ καὶ τῶν δαιμόνων ὡς καὶ περὶ τῆς ἀντιθέσεως αὐτῶν πρὸς τὸν Θεὸν ὁ Messel, ἐνῶ ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως ὅσα γράφει εἶναι ὀρθά, περιορίζει πολὺ τὴν σημασίαν των διὰ τοὺς συγγραφεῖς τῶν ἀποκαλύψεων καὶ διὰ τὴν σύγχρονον τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἐσχατολογίαν καθόλου. Κατὰ τὸν Messel, ἡ τιμωρία τῶν δαιμόνων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἔχει σημασίαν διὰ τοὺς ἀποκαλυπτικούς, διότι αὕτη κατ' εἰδικὸν τρόπον ἐκφράζει τὴν καταστροφὴν τῆς πολιτικῆς δυνάμεως τῶν εἰδωλολατρῶν. Ἡ ὑπ' αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἀσκουμένη δύναμις εἶναι δαιμονική. Ἡ ἀντίθεσις τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς δαίμονας εἶναι, κατὰ τὸν Messel, ἀπλῶς λατρευτικῆ - θρησκευτικῆ ἐκφρασις τῆς γενικῆς ἐθνικο - θρησκευτικῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν⁴. Ἡ εἰς ὀργανωμένον σύστημα ἐμφάνισις τῶν δαιμόνων ἐξηγεῖται ὡς ἀνανάγκασις τῆς ὀργανωμένης δυνάμεως τῶν ἐθνικῶν. Ὅπως ἡ δύναμις τῶν ἐθνικῶν ἐξουσιάζει πολλοὺς λαοὺς καὶ κράτη, οὕτω καὶ οἱ διάφοροι ἐθνικοὶ θεοὶ ὀργανοῦνται ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Θεοῦ τοῦ κυριάρχου ἔθνους. Οὕτως ἡ κεφαλὴ τῶν δαιμόνων, ὁ Σατάν, πρέπει νὰ θεωρητῆται ὡς «πολιτικὸν μέγεθος»⁵. Ἡ καταστροφὴ τοῦ Σατάν καὶ τῶν δαιμόνων καὶ ἡ καταστροφὴ τῶν ἐθνικῶν σημαίνουν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα.

Μόνον ἐν ταῖς Διαθήκαις τῶν 12 Πατριαρχῶν ἡ μνεία τῶν δαιμόνων δὲν δύναται τὰ ἐξηγηθῆ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, παραδέχεται ὁ Messel. Πρόκειται, κατ' αὐτόν, περὶ ἐξαιρέσεως. Ἐδῶ τὰ κακὰ πνεύματα οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν πρὸς τοὺς ἐθνικούς, ἀποτελοῦν ὅλως τι διάφορον τῶν κακῶν πνευμάτων καὶ τῶν φυσικῶν δαιμόνων τῆς λαϊκῆς δεισιδαιμονίας. Δὲν εἶναι κἄν συγκεκριμένα μορφαί· εἶναι προσωποποιήσις διαφόρων ἐφαιμάρτων κλίσεων.

1. Der Menschensohn in den Bilderreden des Henoch, Giessen, Topelmann, 1922.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. Ἀθῆναι 1955.

3. Βλ. Oscar Cullmann, Christ et le Temps, 1947, σελ. 36 ἔξ. C. Tresmontant, Essai sur la Pensée Hébraïque, Imprimerie, Paris, 1953.

4. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 164.

5. Αὐτόθι, σελ. 167.

Ἄλλὰ μεμονωμένον ὡς ἐμφανίζεται τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐν ταῖς Διαθήκαις τῶν 12 Πατριαρχῶν δὲν δύναται, κατὰ τὸν Messel, νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀντιπροσωπεύον τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀποψιν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Κ. Διαθήκης.

Εἶναι ἐντελῶς φανερόν ὅτι ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς δαιμονολογίας ὁ Messel ἐκδηλοῖ τὰς ὀρθολογιστικὰς προϋποθέσεις ἐξ ὧν ἀφορᾶται.

Εἶδομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον ὅποια σημασία ἀποδίδεται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς κρίσεως διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μεταγενεστέρου Ἰουδαϊσμοῦ. Ὁ Messel, συνεπῆς εἰς τὴν γραμμὴν του, θεωρεῖ τὴν κρίσιν ὡς τιμωρίαν ἐπὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἰσραήλ, τῶν εἰδωλολατρῶν. Ἡ δικανικὴ μορφή ὕφ' ἣν παρίσταται ἡ κρίσις δὲν σημαίνει κρίσιν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἀτόμων ἄνευ ἐξαιρέσεως. «Ἡ κρίσις εἶναι πάντοτε δικανικῆς μορφῆς, διότι εἶναι πάντοτε μία εἰκὼν τὸ ἀντικείμενον ὅμως αὐτῆς εἶναι πάντοτε ἡ βιαία ὑπερνίκησις τῶν ἐχθρῶν»¹. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς Ἰουδαϊκῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς περὶ κρίσεως ἐννοίας εἶναι ὅτι, ἐνῶ δι' ἡμᾶς ἡ κρίσις τοῦ Θεοῦ ἐκδηλοῦται ἀμερολήπτως ἐπὶ παντὸς ἀνθρώπου ὡς ἀτόμου, διὰ τὸν Ἰουδαϊσμόν ἡ κρίσις ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ Ἰσραήλ ἢ τῶν δικαίων, τοῦτο δὲ οὐχὶ ὡς ἔκφρασιν τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ ἐν γένει ἀλλ' ὑπὸ τὸ πρίσμα ἀνθρωπίνων διαφερόντων. Οὐδένα φόβον πρὸ τῆς κρίσεως καὶ οὐδεμίαν ἀβεβαιότητα περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας αἰσθάνονται οἱ δίκαιοι². Τὰ πρὸ τοῦ κριτοῦ ἀνοιγόμενα βιβλία δὲν μαρτυροῦν περὶ τῶν ἀτομικῶν ἀμαρτιῶν τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ περὶ τῶν βιαιοτήτων καὶ τῶν κριμάτων τῶν ἐθνικῶν κατὰ τοῦ Ἰσραήλ. Οὐδεὶς, βεβαίως, δύναται νὰ ἀρνηθῆ ὅτι ἡ ἑξατομίκευσις τῆς θρησκείας εἶχεν ἀρχίσει ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ. Ἡ ἀπαράδεκτος διδασκαλία περὶ πλήρους ἀνταποδόσεως ἐπὶ τῆς γῆς — ἡ πρώτη ἔκφρασις τοῦ ἀτομισμού — ὑποκατεστάθη ὑπὸ τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ἀναστάσεως ἀλλ' ἡ ἔσχατολογικὴ κρίσις δὲν ἐξητομικεύθη. «Ὁ ἀτομικισμὸς δὲν προβάλλεται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς μελλούσης κρίσεως ἀλλ' εἰς τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως»³. Ἐπὶ τέλους, ἡ κρίσις γίνεται πρὸς τὸ συμφέρον τῶν δικαίων τοῦτο εἶναι τὸ ἀποφασιστικὸν σημεῖον. Ἡ ἀτομικὴ τοῦ Ἰουδαίου νοσταλγία διὰ τὴν προσωπικὴν του εὐτυχίαν, διὰ τὴν λύτρωσίν του ἀπὸ τῶν κακουχιῶν τῆς ζωῆς, εὗρισκεν πλήρη ἱκανοποίησιν ἐν τῇ συμμετοχῇ του εἰς τὴν καθολικὴν εὐτυχίαν τοῦ λαοῦ ἐν τῇ μεσσιανικῇ βασιλείᾳ, εἰς τὴν ὅποιαν θὰ εἰσαγάγῃ τοὺς δικαίους ἢ ἀνάστασις.

Ἐθεωρήσαμεν ἀναγκαῖον νὰ δώσωμεν λεπτομερῆ περίληψιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Messel, πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διότι κατήντησεν ἡ ἔρευνα νὰ χρησιμοποιεῖ λεξικά τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας διὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ τοὺς Ἰουδαίους ἀποκαλυπτικούς. Δύναται τις ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους νὰ κρίνῃ ὡς βού-

1. Αὐτόθι, σελ. 182.

2. Αὐτόθι, σελ. 184.

3. Αὐτόθι, σελ. 185.

λειται τὴν εὐστοχίαν καὶ ἀκριβείαν τῶν ἐρμηνειῶν τοῦ Messel. Τὸ σημαντικὸν εἶναι ὅτι οὗτος μᾶς δίδει μίαν εἰκόνα τοῦ ἀποκαλυπτισμοῦ ἐντὸς τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν ἱστορικοῦ ὑποβάθρου του καὶ ἀφίνει νὰ διαφαίνεται ἐκ τῶν Ἐποπέσεων ὅ,τι γνωρίζομεν ὡς τὴν κυρίαν κατεύθυνσιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψεως τοῦ Ἰουδαίου τῶν χρόνων ἐκείνων, ἤτοι τὴν προσπάθειαν τοῦ Ἰουδαίου νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐθνικὴν του ἀποκατάστασιν καὶ τὴν θρησκευτικὴν του ἀναγνώρισιν. Ὁ εἷς καὶ μόνος Θεὸς τῶν Ἰουδαίων οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ὡς τοιοῦτος, ἐφόσον ὁ Ἰσραὴλ καὶ ὁ Θεὸς του ἦσαν ὑποτελεῖς εἰς τὰ ἔθνη καὶ ἐπομένως ὑποτελεῖς ὡσαύτως εἰς τοὺς Θεοὺς τῶν ἐθνῶν. Ἡ ἐθνικὴ ἀποκατάστασις τοῦ Ἰσραὴλ ἦτο διὰ τὸν εὐσεβῆ Ἰουδαῖον τὸ *sine qua re* τῆς ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ἀναγνωρίσεως τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ εἶναι τὸ κίνητρον τοῦ Ἰουδαίου τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου. Ὁ Messel ἀναγνωρίζει τὴν ἀλήθειαν ταύτην, τὸ δὲ ἔργον του, παρὰ τὰς ἄλλας ἐλλείψεις του, λόγῳ κυρίως τῶν ὀρθολογιστικῶν προϋποθέσεων τοῦ ἐρευνητοῦ τούτου, ἀποτελεῖ καθ' ἡμᾶς μίαν ἐκ τῶν σπουδαιότερων προσπαθειῶν ἀντικρούσεως τῶν ἀποπειρῶν χριστιανῶν τινῶν λογίων νὰ πληρώσουν διὰ πνευματικοῦ καὶ ὑπερβατικοῦ δῆθεν νοήματος τὰς ἐννοίας τῆς συγχρόνου τῆ Κ. Διαθήκης ἐσχατολογίας. Θεωρεῖται σήμερον ὅλως φυσικὴ ἢ τοιαύτη μεταχειρίσις τῶν ἐσχατολογικῶν ἐνοιῶν ἐν τῆ Κ. Διαθήκῃ. Ὁ Ἐβραῖος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἱερουσαλὴμ Joseph Klausner ἐν τῷ περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ ἔργῳ αὐτοῦ, ἀνασκοπῶν τὴν ἐρευναν τῶν χριστιανῶν λογίων κατὰ τὰς πρώτας δύο δεκαετίας τοῦ αἰῶνος μας, μέμφεται αὐτοὺς ὡς ἀκολούθως: «Καὶ οἱ καλύτεροι ἐξ αὐτῶν», γράφει, «οἱ ὅποιοι ἐμελέτησαν βαθέως τὸ θέμα, κατέβαλαν μεγάλην προσπάθειαν, ὥστε νὰ εὑρουν ἐν τῷ ἱστορικῷ Ἰησοῦ κάτι μὴ Ἰουδαϊκόν· ἀλλ' ἐν τῇ πραγματικῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἰησοῦ οὐδὲν τοιοῦτον εὑρον, ἀφοῦ ἡ ἱστορία αὕτη διὰ τοὺς κριτικούς τούτους περιορίζεται σχεδὸν εἰς τὸ μηδέν. Ὡς ἐκ τούτου οὐδόλως εἶναι θαυμαστὸν ὅτι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας ἀνεβίωσεν ἡ ἀποψις τοῦ 18 καὶ 19 αἰῶνος ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐδέποτε ὑπῆρξεν»¹. Ἡ ἐσφαλμένη ἀφετηρία δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὰ πλέον ἀπίθανα συμπεράσματα.

Τοσαῦτα καὶ περὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ N. Messel.

4. Ὁ **George Foot Moore** εἶναι κατὰ τὰς ἡμέρας μας εἷς ἐκ τῶν σοβαρωτέρων ἐρευνητῶν τοῦ συγχρόνου τῆ Κ. Διαθήκης ἰουδαϊσμοῦ. Τὸ μέγα 2τομον ἔργον του περὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας μ. Χ. ἐγνώρισεν ἀπὸ τοῦ 1927 ἕως τὸ 1946 πέντε ἄλληπαλλήλους ἐκδόσεις².

1. Jesus of Najareth, Engl. Transl by H. Dandy, N. York, the Mac Millan Co, 1926.

2. Judaism, in the First Centuries of the Christian Era, the Age of the Tannaim, 2η ἔκδ. Harvard Univ. Press, 1946.

Ἄλλοι φρονεῖ ὅτι ἡ θρησκευτικὴ σημασία τῶν περὶ τῶν μελλόντων Ἰουδαϊκῶν ἐννοιῶν τῶν χρόνων τῆς Κ. Διαθήκης ἔγκειται εἰς τὴν δι' αὐτῶν ὀριστικὴν θεμελίωσιν τῆς διδασκαλίας περὶ ἀνταποδόσεως μετὰ θάνατον, οὐχὶ εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν τρόπων καθ' οὓς ἐφαντάσθησαν ταύτην οἱ διάφοροι συγγραφεῖς¹. Αἱ ἰδέαι περὶ Σεὸλ καὶ ἀνταποδόσεως ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ κυριαρχοῦν τῶν τε παλαιότερων καὶ τῶν μεταγενεστέρων βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης. Φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως περίεργον ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι, παρὰ τὴν στερεὰν πίστιν των εἰς τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, βραδύτερον ἢ αἱ θρησκείαι ὁμόρων λαῶν (Αἴγυπτίων, Περσῶν, Ἑλλήνων) ἐξέτειναν τὴν σφαιρὰν τῆς ἀνταποδόσεως πέραν τῆς παρουσίας ζωῆς. Αἰτία τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι τὸ γεγονός ὅτι «ἡ θρησκευτικὴ ἐξέλιξις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ὑπῆρξε ὀριστικῶς διάφορος τῆς ἐξελίξεως παρὰ τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις»². Οἱ προφηταὶ τοῦ Ἰσραὴλ ἐκήρυσαν πρὸς τὸ ἔθνος, ἡ δὲ διδασκαλία των περὶ ἀνταποδόσεως, περὶ μετανοίας καὶ περὶ ἀποκαταστάσεως, ὡς ἀφορῶσα τὸ ἔθνος, περιορίζετο εἰς τὰς διαστάσεις τῆς ἱστορίας. Οἰαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἔκτασις τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἑλληνικῶν λαϊκῶν θρησκευτικῶν ἢ φιλοσοφικῶν ἰδεῶν περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ περὶ μελλοντικῆς ἀνταποδόσεως ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων τῆς Ἀλεξανδρείας κατὰ τὸν α' π. Χ. αἰῶνα, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῶν ἰδεῶν περὶ τῶν μελλόντων ἐν τῷ αὐθεντικῷ Ἰουδαϊσμῷ ἠκολούθησε τὴν πορείαν τῆς ἀνεπηρέαστος ἐκ τῶν ξένων ἐπιδράσεων³.

Ἡ μελέτη τῆς σωζομένης Ἰουδαϊκῆς φιλολογίας ἀπὸ τοῦ β' π.Χ. αἰῶνος δεικνύει πῶς παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τῆς Παλαιστίνης ἐνεφανίσθη ἡ πίστις εἰς τὴν καλυτέραν τύχην τῶν δικαίων. Ἡ πίστις αὕτη παρ' Ἑλλῆσι συνεδέθη ἐξ ἀρχῆς πρὸς ἀνθρωπολογικὰς ἐννοίας περὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐξ ἀθανάτου ψυχῆς καὶ ἐκ θνητοῦ σώματος. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἦτο αὐστηρῶς ἀτομιστικὴ. Αἱ ἐπίσημοι θρησκείαι τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος πολὺ ὀλίγον ἠσχολοῦντο περὶ τῶν μετὰ τὸν θάνατον, ἅτινα ἀπετέλουν τὸ πεδῖον τοῦ εἰδικοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν διαφόρων μυστηρίων καὶ τῶν «σωτηριολογικῶν ὁμάδων» (salvationist sects), ἡ ἐπαφίεντο εἰς τὰς πνευματικὰς ἐνοράσεις τῶν φιλοσόφων⁴. Ὅ,τι, ἀντιθέτως, ἔχει βραδύτερον θέσει τὴν σφαιρὰν τοῦ ἐπὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀμοιβαιότητος. Ἡ ἑξατομικεῖσις τῆς περὶ ἁμαρτίας, μετανοίας καὶ θείας συγγνώμης διδασκαλίας τῶν Προφητῶν συνετελέσθη οὐχὶ διὰ τῆς ἀπορρίψεως τῆς παλαιᾶς ἀμοιβαιότητος ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς αὐτήν. «Ἡ ἰδέα τῆς σωτηρίας τοῦ ἀτόμου ἦτο ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐννοιαν τῆς σωτηρίας ὁλοκλήρου

1. Αὐτόθι, σελ. 389.

2. Αὐτόθι, σελ. 291.

3. Αὐτόθι, σελ. 295.

4. Αὐτόθι, σελ. 311.

τοῦ λαοῦ. Τοῦτο ἴσχυσε καὶ κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἐξέλιξιν τῆς ἐσχατολογίας, ἔδωκε δὲ εἰς τὰς ἰουδαϊκὰς ἰδέας περὶ τῶν μελλόντων τὸν ἰδιάζοντα αὐτῶν χαρακτῆρα»¹.

Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὸν χρυσοῦν αἰῶνα ἢ εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ Μεσσίου ἦτο ὁ βαθύτερος πόθος παντὸς Ἰουδαίου. Ὁ αἰὼν οὗτος ἢ αἱ ἡμέραι αὗται δὲν εἶναι παρὰ περίοδος τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης. «Ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῶν εἰδωλολατρῶν καὶ ὁ νέος αἰὼν ὁ ὁποῖος θὰ ἠκολούθει πολιτικῶς, κοινωνικῶς, οἰκονομικῶς, θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς ἀποτελεῖ ὅ,τι καλεῖται εἰς τὰς Γραφὰς σωτηρία», «ἡ σωτηρία τοῦ Ἰσραὴλ» (Ψαλμ. 14,7), «ἡ σωτηρία τοῦ Θεοῦ ἡμῶν» (Ἦσ. 52,10), μόνον δὲ ἐκείνοι οἱ ὁποῖοι θὰ ζήσουν κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκείνον θὰ λάβουν πείραν τῆς σωτηρίας². Ἀργότερον ὅμως ἐθεωρήθη ὅλας φυσικὴ ἢ συμμετοχὴ εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα πρῶτον μὲν τῶν μαρτύρων τοῦ ἔθνους, ἔπειτα δὲ πάντων τῶν δικαίων ἐν αὐτῷ. Ὁ μόνος τρόπος καθ' ὃν ἠδύναντο οἱ Ἰουδαῖοι νὰ ἐννοήσουν τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς πρὸς τοὺς δικαίους ὑποσχέσεως τοῦ Θεοῦ ἦτο ἡ προσδοκία νὰ ζήσουν οὗτοι καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης ἐν τῷ ἐρχομένῳ αἰῶνι καὶ νὰ μετᾶσχουν τῆς σωτηρίας τοῦ Ἰσραὴλ. «Ἡ ἀνάστασις παρουσιάζεται πραγματι ὡς ἡ ἀναγκαία συνέπεια τῆς ὅλης διδασκαλίας τῆς Γραφῆς περὶ σωτηρίας τῶν δικαίων καὶ περὶ τῆς μεγάλης τῶν ἀνταμιωβῆς, ὥστε οὐδόλως νὰ εἶναι παράδοξον ὅτι οἱ Φαρισαῖοι εὔρον ταύτην σαφῶς διαφανομένην ἢ ὑπολανθάνουσαν εἰς ἅπαντα τὰ μέρη τῆς Βίβλου των»³.

Λόγῳ τῆς τοιαύτης σχέσεως ἔθνους καὶ ἀτόμου, συμφώνως καὶ πρὸς τὸ προφητικὸν κήρυγμα, ἡ σωτηρία τοῦ ἀτόμου ἀπώτερον ἐξηρητᾶτο ἐκ τῆς μετανοίας ἢ τῆς δικαιοσύνης τοῦ ἔθνους συλλογικῶς. «Ἡ ζωὴ καὶ ὁ χαρακτῆρ ἐκάστου ἀτόμου δὲν ἀφεῶρα μόνον εἰς ἑαυτό, ἀλλ' εἰς ὀλόκληρον τὸν ἰουδαϊκὸν λαόν»⁴. Εἰς τὰ ἑλληνιστικὰ Μυστήρια τὸ ἄτομον ἐμνεῖτο ὡς ἄτομον ἄνευ ἠθικῶν κριτηρίων καὶ χωρὶς κἄν νὰ γίνεται μέλος ὁργανώσεώς τινος, διὰ νὰ τύχη τῆς εὐδαιμονίας τῆς μελλούσης ζωῆς, μετὰ δὲ τὴν μύησιν ἐπέστρεφεν εἰς τὴν τέλεσιν τῆς κοινῆς καὶ ἀνεγνωρισμένης λατρείας τῆς πόλεως εἰς ἣν ἀνῆκε· ὁ ἰουδαϊσμός, ἀντιθέτως, ἦτο ἡ δημοσία ἄμα καὶ προσωπικὴ θρησκεία τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ⁵. Ἐς σημειωθῆ, τέλος, σχετικῶς πρὸς τὴν διδασκαλίαν περὶ ἀνταποδόσεως ἐν τῷ μέλλοντι ὅτι αὕτη συνεπλήρωσε τὴν παλαιὰν διδασκαλίαν περὶ ἀνταποδόσεως ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ, δὲν τὴν ὑποκατέστησε⁶.

¹ Ἐκτὸς τῆς περὶ ἀναστάσεως διδασκαλίας δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἰουδαϊσμῷ

1. Αὐτόθι, σελ. 312.

2. Αὐτόθι, σελ. 312.

3. Αὐτόθι, σελ. 314 καὶ 382.

4. Αὐτόθι, σελ. 319.

5. Αὐτόθι, σελ. 320.

6. Αὐτόθι, σελ. 322.

δόγμα ἢ κανὼν ὀρθοδοξίας σχετικῶς πρὸς τὰ ἑσχάτα. Οἱ Tanna'im τοῦ β' μ. Χ. αἰῶνος ἔθεσαν τάξιν εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν περὶ τοῦ μέλλοντος εἰκότων. Κατὰ τὴν πρὸ τοῦ 70 μ. Χ. περίοδον ἡ μεσσιανικὴ προσδοκία δὲν διεκρίνεται τῶν ἑσχάτων ἐν γένει. Μόνον χάριν τῆς συστηματικῆς μελέτης διακρίνομεν σήμερον μεταξύ τούτων. Παρὰ τὴν διαπίστωσιν ὅμως μεγάλης ποικιλίας ἐν ταῖς περὶ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος καὶ τοῦ Μεσσίου εἰκόσιν εἰς τὴν σωζομένην Ἰουδαϊκὴν φιλολογίαν τῆς ἐποχῆς, οὐδαμοῦ ὁ G. F. Moore σημειοῖ ἑλληνιστικὴν τινα ἐπὶ τὸ ὑπερβατικὸν καὶ ὑπερκόσμιον ἐπίδρασιν ἐν διαρχικῇ ἐννοίᾳ. Βεβαίως, ἡ μορφὴ ἐκφράσεως τοῦ δραματιστοῦ προσδιορίζει τὰς χρησιμοποιουμένας εἰκόνας¹. Προσφεύστατα ὁ Moore παρατηρεῖ: «Ὁ Προφήτης προεῖπε τὴν ἔλευσιν τοῦ Μεσσίου ἐν τῷ ἐγγυῶς ἢ μεταπροσεχεῖ μέλλοντι· ὁ δραματιστὴς βλέπει αὐτὸν ἐπὶ τῆς οὐρανόθεν σκηνῆς. Ὁ Προφήτης προλέγει τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Ἱερουσαλήμ, μεγαλυτέρας καὶ ἐνδοξοτέρας παρὰ ποτέ· ὁ δραματιστὴς βλέπει μίαν Νέαν Ἱερουσαλήμ κατερχομένην ἐκ τῶν οὐρανῶν διὰ τὴν κατάληξιν τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς. Τί ἄλλο θὰ ἠδύνατο νὰ κάμῃ; Ἐφαντάσθη, λοιπόν, ὅτι ὁ Μεσσίας προὔπηρχε πράγματι ἐν οὐρανοῖς, ἀναμένων τὴν ὥραν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἀποκαλυφθῆναι, ἢ ὅτι ἡ Νέα Ἱερουσαλήμ, ὡς πράγματι ἐν οὐρανοῖς ἐκτισμένη πόλις, θὰ κατέλθῃ μίαν τῶν ἡμερῶν ἐπὶ τῆς γῆς; Αὕτῃ ἦτο μᾶλλον ἡ ἀρχικὴ ἰδέα. Ὅτε ὅμως ὁ τρόπος αὐτὸς διατυπώσεως ἀπέβη συνήθης ἀποκαλυπτικὸς τύπος, ὠρισμένοι συγγραφεῖς ἀντελαμβάνοντο ρεαλιστικῶς τὰς εἰκόνας τῶν προηγουμένων, τὸ αὐτὸ δὲ ἔκαμε, φυσικά, καὶ ὁ κοινὸς ἄνθρωπος»². Δὲν ὑπάρχει εἰς τὰς πηγὰς τῶν Tanna'im ἡ ἰδέα τοῦ Μεσσίου ὡς μορφῆς πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου· οὐδαμοῦ οὗτος θεωρεῖται ἄλλως ἢ ὡς κοινὸς ἄνθρωπος³. Ἐν ταῖς Ἀποκαλύψεσι μεταξύ τῆς πώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ (70 μ. Χ.) καὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ Ἀδριανοῦ (135 μ. Χ.) ὁ Μεσσίας ἀναμένεται νὰ θέσῃ τέλος εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν, φονεύων ἐνίοτε τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα ὁ ἴδιος⁴.

Παρὰ τῇ πολιτικῇ ταύτῃ προσδοκίᾳ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος διὰ τὸν Ἰσραὴλ ὡς ἔθνος ἐπῆρχε καὶ ἄλλη τις ἀντίληψις «εὐθετέρας προοπτικῆς καὶ περισσότερον θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος»⁵. Κατὰ τὴν ἀποψιν ταύτην, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν συνίσταται κυρίως εἰς τὴν οἰκουμενικὴν διάδοσιν τῆς ἀληθοῦς θρησκείας, ἡ ὁποία καθίσταται πίστις καὶ ἐν τῇ ζωῇ πράξις πάντων τῶν ἐθνῶν⁶. Σημειωθῆτω ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀσυμφωνία τις μεταξύ τῆς ἀντιλή-

1. Βλ. Σάββα Ἀγουρίδη, Ἐνώχ, Ἀθήναι, 1955, κεφ. Β'.

2. Ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 343-344.

3. Αὐτόθι, σελ. 349.

4. Αὐτόθι, σελ. 370.

5. Αὐτόθι, σελ. 371.

6. Αὐτόθι, σελ. 371.

λήψεως ταύτης περὶ μελλούσης βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς προσδοκίας ἐνὸς βασιλέως τοῦ Ἰσραὴλ ἐν τῷ χρυσῷ αἰῶνι, ἐφόσον ὁ ἡγεμὼν τοῦ αἰῶνος ὑπειθίετο ὡς ὁ εἰσάγων τὴν ἐποχὴν τῆς παγκοσμίου κυριαρχίας τοῦ Θεοῦ¹.

«Ἡ ἰουδαϊκὴ ἔσχατολογία εἶναι τὸ τελευταῖον βῆμα ἐν τῇ ἑξατομικεύσει τῆς θρησκείας, ὅπως αἱ ἡμέραι τοῦ Μεσσίου ἀποτελοῦν τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἐθνικῆς προσδοκίας»². Ὅπως ὅμως καὶ προηγουμένως ἐτονίσθη, οὐδὲ εἰς τὴν μεταγενεστέραν ραββινικὴν θεολογίαν τῶν Tanna'im ἡ ἐλπίς τοῦ ἀτόμου ἀντικατέστησέ ποτε τὴν ἐθνικὴν προσδοκίαν. Τοῦτο καθίσταται φανερόν ἐκ τῆς παρ' αὐτοῖς κρατούσης συγχύσεως καὶ ἀσαφείας εἰς τὴν χρῆσιν τῶν βασικῶν ἔσχατολογικῶν ὄρων. Ὁ «μέλλον αἰὼν» ἐπὶ παραδ. ἔχει ἐν τῇ ραββινικῇ φιλολογίᾳ τρεῖς ἐννοίας: σημαίνει τὴν τελικὴν εὐδαίμονα κατάστασιν μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν κρίσιν ἢ σημαίνει τὰς ἡμέρας τοῦ Μεσσίου ἢ ἀκόμη σημαίνει τὴν διαμονὴν τῶν δικαίων κατὰ τὴν περίοδον μετὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως³. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ περὶ τῆς ἐννοίας «Κῆπος τῆς Ἑδέμ». «Εἶναι πιθανόν», γράφει ὁ Moore, «ὅτι τὰ στάδια ταῦτα τοῦ μέλλοντος δὲν διεκρίνοντο τόσο σαφῶς ὅσον ἡμεῖς θὰ ἐπεθυμοῦμεν»⁴. «Γέεννα», ἐπίσης, σημαίνει τὴν ἐπάρατον διαμονὴν τῶν ψυχῶν τῶν ἀδίκων μετὰ τὸν θάνατον καὶ ἀναστάσεως, σημαίνει ὅμως ἐπίσης καὶ τὴν τελικὴν ἄβυσσον τοῦ πυρός, ἐντὸς τῆς ὁποίας θὰ βασανίζωνται οὗτοι, ψυχὴ καὶ σῶμα ὁμοῦ, μετὰ τὴν τελικὴν κρίσιν⁵. Κάθε προσπάθεια συστηματοποιήσεως τῶν ἰουδαϊκῶν ἐννοιῶν περὶ τῶν πέραν τοῦ τάφου ἐπιβάλλει εἰς αὐτὰς μίαν τάξιν καὶ συνέπειαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἔχουν. Ἡ σημασία των ἔγκειται εἰς τὴν ἐν αὐταῖς διαπιστουμένην ὀριστικὴν θεμελίωσιν τῆς περὶ μετὰ θάνατον ἀνταποδόσεως διδασκαλίας, οὐχὶ εἰς τὴν ποικιλίαν των. Οἱ Ραββῖνοι ἐχρησιμοποιοῦν τὰ κείμενα πολὺ ἐλευθέρως, ἀφοῦ, ἄλλωστε, τὸ ὅλον θέμα τῆς ἔσχατολογίας ἀνήκεν εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν Haggadah⁶.

Τοσαῦτα καὶ περὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ G. P. Moore, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ὅ,τι πλέον σύγχρονον ἔχει γραφῆ περὶ τῆς ἐνότητος τῆς συγχρόνου τῆς Κ. Διαθήκης ἰουδαϊκῆς ἔσχατολογίας.

1. Αὐτόθι, σελ. 373.

2. Αὐτόθι, σελ. 377.

3. Αὐτόθι, σελ. 379.

4. Αὐτόθι, σελ. 391.

5. Αὐτόθι.

6. Αὐτόθι, σελ. 389.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΚΗΣ ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

Ἐκ τῆς λίαν συντόμου ἀνασκοπήσεως τῶν παρὰ τοῖς κυριωτέροις κατ' ἐκλογὴν ἐκπροσώποις τῆς φιλελευθέρως ἐρεῦνης κρατουσῶν ἀπόψεων περὶ τῆς συγχρόνου τῆ Κ. Διαθήκης ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας κατέστη, νομίζομεν, φανερόν, ὅτι ἡ πλειονότης τούτων δυστυχῶς ἀπὸ διαρχικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν ἀπόψεων ὁρμᾶται εἰς τὴν ἐρμηνεῖαν τῶν ἐσχατολογικῶν ἐννοιῶν καὶ εἰκόνων τῆς συγχρόνου τῆ Κ. Διαθήκης σωζομένης ἰουδαϊκῆς φιλολογίας. Κατέστη ἐπίσης φανερόν ὅτι ἅπαντες οἱ ἐρευνηταὶ οὗτοι, ἄνευ ἑξαιρέσεως, τὴν αὐτὴν διαρχικὴν καὶ ἑλληνιστικὴν ἄποψιν μεταφέρουν καὶ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν τῆς Κ. Διαθήκης. Διακρίνουν δηλ. οἱ ἐρευνηταὶ οὗτοι σαφῶς μεταξὺ τῆς περὶ τῶν ἐσχάτων διδασκαλίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Κ. Διαθήκης περὶ αὐτῶν, ἐξαρθῶντες τὴν τελευταίαν ἀπὸ τῆς συγχρόνου ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρίσκουν ἐπιδράσεις τῆς ἀνατολικῆς διαρχίας καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ συγκρητισμοῦ.

Ἐκ τῆς ἀντικρούσεως τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐν ταῖς λεπτομερείαις της, ὡς ἐκδηλοῦται παρὰ τοῖς κατ' ἰδίαν ὑποστηρικταῖς αὐτῆς, ἀπεδείξαμεν ὅτι διὰ λόγους φιλολογικοὺς καὶ ἱστορικοὺς δὲν δύναται βασίμως νὰ ὑποστηριχθῇ οἰαδήποτε διαρχικὴ ἐξ Ἀνατολῶν ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας τοῦ συγχρόνου τῆ Κ. Διαθήκης ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἐπομένως οὐδεμία ἐκ τῆς τελευταίας τοιαύτη ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν Κ. Διαθήκην. Ὅσα ἀφ' ἑτέρου ἐξετέθησαν ἐν ταῖς ἀπόψεσιν τῶν ἐκ τῶν φιλελευθέρων ἐρευνητῶν ὑποστηρικτῶν τῆς ἐνότητος τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας, ἰδιαίτατα ἐν ταῖς ἀπόψεσιν τοῦ G. F. Moore, ἀνέδειξαν τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα μεταξὺ τῶν ἐσχάτων ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ καὶ ἐν τῷ ἰουδαϊσμῷ.

Ἐφόσον ὅμως ὑποστηρίζεται ἐνταῦθα ἡ ἐν ταῖς προϋποθέσεσιν ἐνότης μεταξὺ Π. Διαθήκης, ἰουδαϊσμοῦ καὶ Κ. Διαθήκης, ἀποκλειομένων οἰωνδήποτε διαρχικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τῶν δύο τελευταίων, θὰ πρέπει κατὰ τρόπον ἀκριβὲς νὰ ἐρευνηθῇ εἰς τί ἀκριβῶς συνίσταται ἡ ἐνότης αὕτη. Τὸ θέμα εἶναι ἀκρως ἐνδιαφέρον, διότι ἀφορᾷ τὰς σχέσεις τῶν δύο Διαθηκῶν. Ἐπισημαστέως ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ ἡ ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ ἐνότης ὠνομάσθη «ὀργανική». Διὰ τί; Διότι ἕκαστον νέον στρώμα εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἱστορίαν τοῦ περιουσίου λαοῦ ἀποτελεῖ συμπλήρωσιν καὶ ἐκ νέου ἐρμηνεῖαν τοῦ προηγουμένου στρώματος ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο ἰσχύει καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν ἀπὸ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος τῶν Πατριαρχῶν διὰ τῆς θρησκείας τοῦ Μωϋσέως, τοῦ Ἡλία καὶ τῶν ἀρχαίων προφητῶν, τῶν Μεγάλων Προφητῶν ἀπὸ τοῦ 8ου ἕως τοῦ 6ου αἰῶνος, τῶν ἀνακαινιστῶν μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ἐξορίας ἐπιστροφὴν, τῶν Σοφῶν καὶ τῶν Ψαλμωδῶν τοῦ ἔθνους, μέχρι τῆς ἀποκαλυπτικῆς προφητείας τοῦ Δανιήλ.

Ἐπληκολούθησεν ἡ ἐκ νέου ἐρμηνεία τῆς πατροπαραδότου πίστεως καὶ ἐλπίδος ἐν τῇ ἀποκρῦφῳ φιλολογίᾳ· αὕτη ὅμως, λόγῳ ἴσως τῶν ὄλων ἰδιαιτέρων ἐξωτερικῶν πολιτικῶν συνθηκῶν καὶ τῶν πιέσεών των ἐπὶ τοὺς συγγραφεῖς τῶν ἀποκρῦφων τούτων ἔργων, ἔμεινεν ἐκτὸς τῆς εἰδικῆς ἐκείνης θείας οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ, ὑπεβίβασε ποιοτικῶς τὸ βιβλικὸν κήρυγμα, καὶ διὰ τοῦτο παρέμεινε δικαίως ἐκτὸς τοῦ κανόνος τῶν θεοπνεύστων βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης. Ἡ πίστις καὶ ἡ ἐλπίς τοῦ περιουσίου λαοῦ ἔτυχε τῆς τελευταίας συμπληρώσεως καὶ τῆς τελικῆς ἐπανερμηνείας τῆς ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ. Τὸν Νόμον καὶ τοὺς Προφῆτας συνεπλήρωσεν καὶ ὑποκατέστησεν ὁ Κύριος, τὸν δὲ Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα ἀντικατέστησεν ὁ Ἰσραὴλ κατὰ πνεῦμα, ἦτοι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ ὀργανικὴ αὕτη ἐνότης τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος μεταξὺ Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης δὲν ἀποτελεῖ τεχνητόν τι κατασκευάσμα, ἐπιβαλλόμενον ἔξωθεν ἐπὶ τῶν μαρτυρούντων τὴν θρησκευτικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰσραὴλ ἱερῶν κειμένων· ἀντιθέτως, ἐμφανίζεται κατὰ τὴν σκέψιν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὡς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προνοιακῆς παιδαγωγίας τοῦ Θεοῦ. Χάρις εἰς τὴν παιδαγωγίαν αὐτήν ὁ Θεὸς ᾠδήγησε τὸν λαὸν—ἰδιαίτατα τὸ ἐν τῷ λαῷ «ὑπόλειμμα»—διὰ τῆς ἐμβαθύνσεως εἰς τὰ ἀρχικὰ θρησκευτικὰ γεγονότα καὶ διὰ τῆς ἐν αὐτοῖς ἀνακαλύψεως νέου νοήματος. Ἐκαστον προηγουμένον στάδιον προετοιμάζει καὶ προτυπώνει τὸ ἐπόμενον. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἐννοίαν ὀλόκληρος ἡ Παλαιὰ Διαθήκη εἶναι προπαρασκευὴ καὶ προτύπωσις τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο δὲ ἰσχύει ἀπὸ τοῦ πρώτου στρώματος μέχρι τοῦ τελευταίου. Δὲν ἀφορᾷ μόνον τὰς ἀμέσους καλουμένας προφητείας ἀλλ' ὀλόκληρον τὴν Π. Διαθήκην, ἡ ὁποία ὀλόκληρος οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ προφητεία περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας¹. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ μυστικὴ ὄντογένεσις ἐπαναλαμβάνει τὴν φυλογένησιν. Καὶ τὰ μὲν διάφορα στρώματα ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος δύναται νὰ διερευνησῇ ἡ ἱστορικὴ καὶ φιλολογικὴ κριτικὴ. Τὸ γεγονός ὅμως τῆς θείας καθοδηγήσεως ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἕτερον ἀφίσταται τῆς ἀνθρωπίνης ἐρεῦνης, ἀνάγεται δὲ εἰς τὴν σφαῖραν τῶν σχεδίων τοῦ Θεοῦ (Ρωμ. 11, 33). Μετὰ τοῦ γεγονότος τούτου συνδέεται καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ ἐκάστοτε νέου σταδίου ἀποψις τοῦ προηγουμένου οὐχὶ ὡς τοῦ φυσικῶς προηγουμένου σταθμοῦ μιᾶς φυσικῆς καὶ ἀναγκαστικῆς ἐξελίξεως, ἀλλ' ὡς μιᾶς προβαθμίδος προπαρασκευασάσης καὶ προτυπωσάσης τὴν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Θεοῦ μεταβάσιν εἰς τὸ βαθύτερον τῆς προηγουμένης βαθμίδος νόημα. Τὰ προηγούμενα τῆς ἀποκαλύψεως στοιχεῖα καλοῦνται ἐν μὲν τῇ Κ. Διαθήκῃ «τύποι» (Α' Κορ. 10,6), «σκιά τῶν μελλόντων» (Κολ. 2,17), «ὑπόδειγμα καὶ σκιά» (Ἐβρ. 8,5), «σκιά» (Ἐβρ. 10,1), παρὰ δὲ τοῖς Πατράσι

1. Βλ. R. V. G. Tasker, *The Old testament in the New Testament*, 1946.

«προτύπωμα», «πρωτοτύπωμα», «προκέντημα», «προανατυπώσεις» κτλ. Ἡ κατανόησις αὐτῆ καὶ ἐρμηνεῖα τῆς προσηγηθείσης ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν Πατέρων «θεωρία» ἢ «ἀλληγορία»¹. Ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ὄρους ἢ Π. Διαθήκη δὲν ἦτο μόνον ἐν τῇ πρώτῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ δὲν παραμένει πάντοτε Ἀγία Γραφή τῶν χριστιανῶν, ἀλλ' ἀπετέλεσε τὸ βασικὸν ὕλικόν εἰς τὰς ἀκολουθίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν λατρείαν μέχρι σήμερον καὶ ἀπέβη λειτουργικὸν αὐτῆς κείμενον². Δὲν εἶναι ἀυθαίρετος ἡ χρῆσις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐν τῇ Καινῇ³. Οὔτε ἡ πνευματικὴ ἐρμηνεῖα τῆς Γραφῆς καταργεῖ τὸ ἔργον τῆς ἱστορικῆς καὶ φιλολογικῆς ἐρεύνης. Ἀμφότεραι ἀλληλοὑποστηρίζονται καὶ ἀλληλοσυμπληροῦνται. Ἐφόσον ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ καὶ ἀποκαλύπτει ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, εἶναι φυσικὸν νὰ κατανοῶνται «τὰ ἱστορικὰ πνευματικῶς», «τὰ δὲ πνευματικὰ ἱστορικῶς». Εἰς τὸ ἐρω-

1. Henri de Lubac, S. J. *Catholicisme*, 5ème ed., 1952 σελ. 134 (*L'Interpretation de l'Écriture*), ἔνθα καὶ ἡ ἀντιπαράθεσις τῆς καινοδιαθηκικῆς ἀλληγορίας πρὸς τὴν Φιλωνικὴν καὶ τὴν ἑλληνιστικὴν «ἀλληγορίαν». Ἐν τῷ βίῳ περισπουδάσῳ ἔργῳ τοῦ Jean Danielou, *Sacramentum Futuri, Études sur les origines de la Typologie Biblique*, 1950, συνάγονται τὰ ἀκόλουθα συμπράσματα: α) Ἡ ὑπὸ τῶν Πατέρων ἐξήγησις τῆς Π. Διαθήκης ἀποτελεῖ ἐπέκτασιν τῆς μεσσιανικῆς τυπολογίας τῶν Προφητῶν τῆς Π. Διαθήκης, οἱ ὅποιοι περιέγραψαν τὴν μέλλουσαν βασιλείαν ὡς ἕνα νέον Παράδεισον, ὡς μίαν νέαν Ἐξοδον, ὡς ἕνα νέον κατακλυσμόν. β) Τὸ ἀρχικὸν χριστιανικὸν κήρυγμα εἶχε ὡς ἕνα ἐκ τῶν σκοπῶν τοῦ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ πραγματοποιήσεως τῶν τύπων τῆς Π. Δ. Ἰσως νὰ ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς τοῦτο καὶ εἰδικαί συλλογαί, *Testimonia*, εἰς τὰς ὁποίας συνελέγοντο τοιοῦτοι τύποι ἐκ τῶν Γραφῶν. γ) Ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς Κ. Δ. διακρίνονται δύο κύρια τυπολογικὰ τάσεις. «Ἡ μία, ἐκπροσωπούμενη ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου, βλέπει τοὺς τύπους πραγματοποιημένους ἐν ταῖς λεπτομερείαις τῆς ἐπὶ γῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ ἢ ἄλλη, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωπεῖ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου, βλέπει αὐτοὺς πληρουμένους μᾶλλον ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς Ἐκκλησίας» (σελ. 257). δ) Παρὰ τοῖς Πατέροι ἀμφότεραι αἱ τάσεις συνεχίζονται. ε) Ἡ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς ψυχῆς ἐφαρμογὴ τῶν τύπων ἀνεπτύχθη κυρίως ἐν τῇ πνευματικότητι τῆς Σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας. στ) Ἡ τυπολογικὴ ἐξήγησις τῶν Πατέρων, ἐν τῷ συνόλῳ τῆς κρινομένη, ἀπέφυγε τὰς ἐπιδράσεις τοῦ τε Φιλωνος καὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ τοῦ Danielou εἴρηται καὶ πλουσία ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς τυπολογίας βιβλιογραφία.

2. Πολὺ διαφωτιστικαὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς διὰ τὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ χρῆσιν τῆς Π. Διαθήκης εἶναι αἱ μελέται τοῦ Louis Bouyer, *Le Mystère Pascale, Meditation sur la Liturgie des trois derniers jours de la semaine Sainte*, 3ème ed., 1950, ὅπου ὀραϊότατα ἀναλύονται αἱ ἀκολουθίαι τῶν τριῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος με βάσιν τὸν Ψαλτῆρα, τοὺς Προφήτας καὶ ἄλλα βιβλία τῆς Π. Διαθήκης. Ἐπίσης τοῦ Αὐτοῦ, *Liturgie et Exegèse Spirituelle*, ἐν *La Maison - Dieu*, 3ème Trimestre, 1946, σελ. 27-50.

3. Αὐθαίρεσαι συνέβησαν ἐκτὸς τῆς Κ. Διαθήκης εἰς τε τὴν ἀρχαιότητα (βλ. Ἐπιστολὴ τοῦ Βαρνάβα) καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας μας παρὰ τισὶ ἐκπερασώσις τῆς συγχρόνου προτεσταντικῆς θεολογίας. (Ὁ Προτεσταντισμὸς εἶναι πάντοτε ἐπιρρεπὴς εἰς τὰς ὑπερβολὰς). βλ. Wilhelm Vischer, *Christuszeugniss*.

τημα, ποίαν σημασίαν δύναται νὰ ἔχη διὰ τὴν ἐν τῷ παρόντι σωτηρίαν τοῦ χριστιανοῦ ἢ χρονικὴ διαδοχὴ γεγονότων καὶ διδασκαλιῶν τῆς Π. Διαθήκης, ἐὰν ἡ Π. Διαθήκη εἶναι μόνον προπαρασκευὴ ἐκείνου ὅπερ ἐν Χριστῷ «ἐπληρώθη», ὁ Cullmann ἀπαντᾷ : «Τὰ δύο γεγονότα—ἡ καθαυτὸ σημασία ἦν τὸ μοναδικὸν αὐτὸ παρελθὸν ἀποκαλύπτει ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς σωτηρίας (προπαρασκευὴ) καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ μετὰ τοῦ μοναδικοῦ κεντρικοῦ γεγονότος (πλήρωσις)—κάνουν ὥστε, ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, τὸ παρελθὸν τοῦτο, θεωρούμενον ὡς «Παλαιὰ Διαθήκη», νὰ διατηρῆ τὴν ἐν τῷ παρόντι ἀξίαν του διὰ τὴν σωτηρίαν. Τὸ κεντρικὸν γεγονός, ἡ ἐμφάνις τοῦ Χριστοῦ διαφωτίζεται πράγματι διὰ τῆς προπαρασκευῆς του ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, ἀφοῦ ἡ τελευταία αὕτη λάβη τὸ φῶς της ἐκ τῆς αὐτῆς ἐστίας. Πρόκειται περὶ κύκλου. Ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ ἐπιτρέπουν εἰς τὸν χριστιανισμὸν νὰ ἀναγνωρίξῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἄδὰμ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἰσραὴλ τὴν προπαρασκευὴν τῆς σταυρώσεως καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ. Τὰνάκαλιν, ἡ ἱστορία τοῦ Ἄδὰμ καὶ ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ, οὕτω κατανοούμενα, ἐπιτρέπουν εἰς τὸν χριστιανισμὸν νὰ συλλάβῃ τὴν τῶρα τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐσταυρωμένου καὶ ἀναστάντος, ἐν τῇ σχέσει του μετὰ τοῦ θεοῦ σχεδίου τῆς σωτηρίας»¹. Ἡ ἄποψις αὕτη τοῦ Cullmann θὰ εἶναι ὀρθή, ἐὰν συμπληρωθῇ ὑπὸ τῆς ἀναγνωρίσεως ὅτι διὰ τὴν Κ. Διαθήκην καὶ διὰ τοὺς Πατέρας ὑπάρχουν ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ προορθεῖς λεπτομερῶν τινων γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ Κυρίου, χρονικοὶ καὶ τοπικοὶ προσδιορισμοί, ἰδιαίτερά τινες ἐκφράσεις καὶ γεγονότα, ἅτινα πάντα ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διὰ τὴν ἀντιστοιχίαν ταύτην θὰ πρέπει ἀναμφισβητήτως νὰ ἀναγνωρισθῇ εἰδικὴ τις πρόνοια τοῦ Θεοῦ, ἀποβλέψασα εἰς τὴν ἀπόδειξιν οὐχὶ μόνον τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ νέα θρησκεία εἶναι ἡ πλήρωσις τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ ὅτι εἶναι θείας προελεύσεως².

Διὰ τὴν Κ. Διαθήκην δλόκληρος ἡ Π. Διαθήκη, κατὰ τὸ σχέδιον καὶ τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, ἐγράφη ὡς ἔχει διὰ νὰ προστοιμάσῃ, προφητεῦσῃ καὶ προτυπώσῃ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐν Αὐτῷ θείας οἰκονομίας. Τοῦτο ἀποτελεῖ, βεβαίως, μυστήριον ἀνεξήγητον ἀνθρωπίνως. Αὕτη εἶναι καθόλου ἢ περὶ Π. Διαθήκης ἀντίληψις τῆς χριστιανικῆς πίστεως, κατ' αὐτὴν δὲ αἱ βιβλικαὶ διηγήσεις τῆς Π. Διαθήκης ἔχουν διπλοῦν ἢ τριπλοῦν νόημα, ἥτοι ἔχουν τὸ κατὰ λέξιν νόημα, τὴν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τυπολογικὴν αὐτῶν ἔννοιαν καὶ τὴν ἀναλογικὴν ἔννοιαν, δηλ. τὴν εἰς ἡμᾶς τοὺς ἀκροατὰς ἢ ἀναγνώστας τοῦ Λόγου ἀναφερομένην. Αὐτὸ

1. Oscar Cullmann, *Christ et le Temps*, Paris, 1947. σελ. 97.

2. Βλ. Vincent Henry Stanton, *The Jewish and the Christian Messiah, A Study in the earliest History of Christianity*, Edinburgh, 1886, σελ. 199.

εἶναι τὸ Triplex Sensus τῆς Γραφῆς. Ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦτο χρησιμοποιοῦν ὁ Κύριος τὴν Π. Διαθήκην (Μαλαχ. 4,4), ὅταν περὶ τοῦ Προδρομοῦ λέγει: «Καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι αὐτός ἐστιν Ἡλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι» (Ματθ. 11,14), ἢ ὅταν λέγῃ ὅτι εἰς τὴν γενεὰν ταύτην δὲν θὰ δοθῆ ἕτερον σημεῖον «εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωῶνᾶ τοῦ Προφήτου» (Ματθ. 12,39). Ὑπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα πρὸς τοὺς βαδίζοντας εἰς Ἐμμαοὺς Μαθητὰς «ἀρξάμενος ἀπὸ Μωϋσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν διερμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ» (Λουκ. 24,27). Ὑπὸ τὰς αὐτὰς προϋποθέσεις πρέπει νὰ ἐρμηνεύωνται καὶ οἱ Λόγοι τοῦ Κυρίου ἐν Ἰωάν. 5,45, ὅπου οὗτος παρουσιάζει ὡς κατήγορον τῆς ἀπιστίας τῶν Ἰουδαίων αὐτὸν τοῦτον τὸν Μωϋσῆν («Εἰ γὰρ ἐπιστεύετε Μωϋσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἔμοι' περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν. Εἰ δὲ τοῖς ἐκείνου γράμμασιν οὐ πιστεύετε, πῶς τοῖς ἐμοῖς ῥήμασιν πιστεύσετε:»), ἐν 3,14 περὶ τῆς ὑπόσεως τοῦ ὄψεως ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ τῆς ὑπόσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐν 8,56 «Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλίασατο ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν, καὶ εἶδεν καὶ ἔχαρῃ». Εἶναι γνωστὸν ἐπίσης ὅτι ἅπαντες οἱ Εὐαγγελισταὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον χρησιμοποιοῦν τὴν Π. Διαθήκην. Ἰδιαιτάτα ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος διὰ πάντα σχεδὸν λόγον καὶ διὰ πᾶσαν πρᾶξιν τοῦ Σωτῆρος πρὸς μνημονεύει ἀναφέρει καὶ τὴν ἀντίστοιχον προφητείαν ἢ τὸν ἀντίστοιχον τύπον. Εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἀπαντᾷ ἐν ταῖς ὁμιλίαις τῶν Ἀποστόλων ἢ αὐτῆ πλουσία ἀλληγορικῆ χρῆσις τῆς Π. Διαθήκης. Ἐκ τῶν πολλῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου χωρίων ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Παύλου θὰ σημειώσωμεν μόνον δύο χαρακτηριστικά: α) Β' Κορινθ. 3,12 ἐξ. «Ἐχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα πολλῇ παρησιᾷ χρώμεθα, καὶ οὐ καθάπερ Μωϋσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ πρὸς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου. Ἀλλὰ ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. Ἄχει γὰρ τῆς σήμερον ἡμέρας τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται· ἀλλ' ἕως σήμερον ἡνίκα ἂν ἀναγινώσκηται Μωϋσῆς κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται *ἡνίκα δὲ ἐὰν ἀπιστήσῃ πρὸς Κύριον, περιερείται τὸ κάλυμμα.* Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμα ἐστίν' οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐλευθερία...». β) Α' Κορινθ. 9,8, ἐνθα ὁ Ἀπόστολος ὁμιλῶν περὶ τῆς δικαίας ἀμοιβῆς τῶν ἐργατῶν τοῦ Εὐαγγελίου ἀναφέρεται εἰς τὸ χωρίον τοῦ Δευτερ. 25,4: «μὴ κατὰ ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ, ἢ καὶ ὁ νόμος ταῦτα οὐ λέγει; Ἐν γὰρ τῷ Μωϋσέως νόμῳ γέγραπται: *Οὐ κημώσεις βοῦν ἀλοῶντα.* Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; Δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ὀφείλει ἐπ' ἐλπίδι ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾶν, καὶ ὁ ἀλοῶν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν». (Ποβλ. Ρωμ. 4,24· 15,4).

Ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ ἐξ ἄλλου οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἡ ἀλληγορικὴ ἐξηγήσις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ τελετουργικοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θυσίαν.

Μέχρι τοῦ Χριστοῦ ἡ Π. Διαθήκη ἦτο βιβλίον κεκαλυμμένον ἐξ ἐπόψεως τοῦ βαθυτέρου τῆς νοήματος. Ἡ μέχρι τοῦ Χριστοῦ ἀντίληψις καὶ ἐρμηνεία τῆς Π. Διαθήκης ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἀναμφισβητήτως προητοιμασθε τὸν ἐκλεκτὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ὑποδοχὴν τῆς ἐν Χριστῷ θείας οἰκονομίας. Ἡ ἀποκάλυψις ὅμως τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ ὡς τῆς κατακλειδῆς τῆς Π. Διαθήκης ἐνεφάνισεν αὐτὴν ὡς βιβλίον κατ' ἐξοχὴν προετοιμαζόν, προτυποῦν καὶ προλέγον τὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐν Αὐτῷ θείας οἰκονομίας. Ὡς προπαρασκευάζουσα εἰς Χριστὸν ἡ Π. Διαθήκη δύναται νὰ τύχη τῆς ἐλευθέρως ἡμῶν ἱστορικοκριτικῆς ἐρεύνης, διότι ἡ προετοιμασία τοῦ Ἰσραὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Μεσσίου ἐγένετο ἐν χρόνῳ, ἐνῶ ἡ προτύπωσις καὶ καθ'αυτὸ πρόρρησις εἶναι γεγονότα ὑπὲρ χρόνον καὶ διὰ τοῦτο πέραν τῶν ἐπιτρεπτῶν εἰς τὴν ἔρευναν ὁρίων. Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι ἡ ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν ἀντίληψις καὶ κατανόησις τῆς θεοπνευστίας τῆς Π. Διαθήκης ἄγει αὐτομάτως ἐκεῖ ὅπου ὁ Κύριος καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἤχθησαν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ αὐτῆς.

Περὶ τῆς ἐν ταῖς ἐσχατολογικαῖς προϋποθέσεσιν ὑφισταμένης ὀργανικῆς ἐνότητος μεταξὺ Παλαιᾶς Διαθήκης, Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Κ. Διαθήκης, πολλὰ θὰ ἠδύναντο νὰ γραφοῦν. Αἱ ἀπόψεις περὶ ἀνθρώπου καὶ χρόνου εἶναι αἱ αὐταὶ βασικῶς, εἴτε ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, εἴτε ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, εἴτε ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ¹. Ἐνταῦθα ὑπὸ τύπον παραδ. θὰ ἀσχοληθῶμεν μόνον μὲ τὴν μορφήν τοῦ εἰσηγητοῦ καὶ βασιλέως τῶν ἐσχάτων, τοῦ Μεσσίου. Ποία ἦτο περίπου ἡ εἰκὼν τοῦ Μεσσίου παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως, ἦτοι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐξηγήσεως τῆς Π. Διαθήκης, ἐκτίθεμεν ἐν συντομίᾳ καὶ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἀλλαχοῦ². Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τὸ συνειδὸς τοῦ Ἰουδαίου τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου χαρακτηρίζεται ὑπὸ τινος ὀρευστότητος. Ὅτι τινὲς μεταξὺ τῶν συγγραφέων τῶν Ἀποκαλύψεων ἔδωκαν μίαν ἐρμηνείαν τῆς μορφῆς τοῦ Μεσσίου ποιοτικῶς κατωτέραν τῆς ἐν τῇ Προφητείᾳ καὶ τοῖς Ψαλμοῖς εὐρισκομένης καθίσταται ἀμέσως φανερόν ἐκ τῆς ἀπλῆς συγκρίσεως. Ὅτι δὲ μεταξὺ τοῦ λαοῦ τινὲς ἠδύναντο νὰ ἔχουν πνευματικωτέραν περὶ τοῦ Μεσσίου ἰδέαν ἢ οἱ λοιποὶ εἶναι ἐπίσης αὐτονόητον. Πάντως ἐκ τῶν σωζομένων τῆς ἐποχῆς κειμένων, ἦτοι ἐκ τῆς Κ. Διαθήκης, τῶν ἀποκρῦφων Ἀποκαλύψεων, τῆς

1. Διὰ τὴν βιβλικὴν διδασκαλίαν περὶ ἀνθρώπου βλ. Claude Tresmontant, *Essai sur la Pensée Hébraïque*, Paris, 1953, Chap. II, Schéma de l'Anthropologie Biblique, σελ. 87 ἐξ. Διὰ τὴν βιβλικὴν διδασκαλίαν περὶ χρόνου βλ. Oscar Cullmann, ἔνθ. ἄνωτ., Chap. II, *Conception Biblique et Conception Grecque du Temps*, σελ. 36 ἐξ.

2. Ἐνώχ, ἦτοι ὁ χαρακτὴρ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας τοῦ Βιβλίου τοῦ Ἐνώχ (Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς συγχρόνου τῇ Καινῇ Διαθήκῃ Ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας), Ἀθήναι, 1955, σελ. 75 - 79.

θαββινινῆς ἐξηγήσεως τῆς Π. Διαθήκης ὡς ἐκείνη τοῦ Ἰουδαίου Τρούφωνος ἐν τῷ Διαλόγῳ αὐτοῦ πρὸς τὸν φιλόσοφον καὶ μάρτυρα Ἰουστίνον, ἐξάγεται ὅτι τρία ἦσαν τὰ κατὰ τοὺς Ἰουδαίους κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀναμενομένου Μεσσίου¹. α) Ὁ Μεσσίας εἶναι ὁ ἐν εἰδικῇ ἐννοίᾳ ἀπεσταλμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Σωτὴρ τοῦ λαοῦ. Βεβαίως, τινὲς θὰ ἀντελαμβάνοντο καθαρώτερον τῶν ἄλλων τὴν ὑπὸ τοῦ Μεσσίου σωτηρίαν ὡς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, πάντες ὅμως ἀναμφισβητήτως ἀντελαμβάνοντο αὐτὴν καὶ ὡς ἐθνικὴν σωτηρίαν. Εἰς τὰς ἀποκρύφους Ἀποκαλύψεις τονίζεται ὑπερβαλλόντως ὁ ἐθνικοπολιτικὸς χαρακτὴρ τοῦ Μεσσίου, ὑπὸ τὸ πρῖσμα δὲ τοῦτο κατανοοῦνται καὶ αἱ παλαιότεραι περὶ τοῦ Μεσσίου προφητεῖαι. Ὁ Μεσσίας ὑπὸ τὴν ἐννοίαν αὐτὴν θὰ ἦτο τὸ πρότυπον τοῦ θεοκρατικοῦ βασιλέως, Υἱὸς Δαυὶδ, λόγῳ τῆς εἰδικῆς ἐπ' αὐτὸν εὐνοίας τοῦ Θεοῦ. β) Ἡ ἐποχὴ τοῦ Μεσσίου θεωρεῖται ὡς ὁ «καιρὸς» τῆς ἐκπληρώσεως ὅλων τῶν πόθων καὶ ἐλπίδων τοῦ Ἰουδαίου. Ἡ πληρότης τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεσσίου καὶ ὁ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀποδιδόμενος χαρακτὴρ τῆς τελικότητος διακρίνει τὸν Μεσσίαν παντὸς ἄλλου προηγουμένου βασιλέως. Οὐδαμοῦ βεβαίως ὁ χαρακτὴρ οὗτος τῆς πληρότητος καὶ τελικότητος θεμελιούται θεωρητικῶς. Εἰς τὰς μεταγενεστέρας μάλιστα Ἀποκαλύψεις διὰ λόγους ἁρμονιστικῶν τῶν παλαιότερων προφητειῶν, ἴσως ὅμως ἀκόμη καὶ διὰ λόγους πολεμικῆς κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ Μεσσίου, «αἱ ἡμέραι τοῦ Μεσσίου» τοποθετοῦνται εἰς τὸ τέλος τοῦ «αἰῶνος τούτου». Γεγονὸς εἶναι πάντως ὅτι ἡ ἐλπίς καὶ ἡ προδοκία τοῦ Ἰουδαίου ἀναφέρεται εἰς μίαν τελικὴν πράξιν ἐκ μέρους τοῦ Μεσσίου. γ) Εἰς τὰ ἀνωτέρω δέον νὰ προστεθῇ καὶ ἡ κυριαρχία τοῦ Μεσσίου ἐπὶ τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς. Καὶ ἐδῶ ὠρισμένοι ἀντελαμβάνοντο τὴν κυριαρχίαν αὐτὴν ὡς συντριβὴν ὅλων τῶν ἐθνῶν καὶ ὑποδούλων αὐτῶν ὑπὸ τὸν Μεσσίαν, ἐνῶ ἄλλοι διέβλεπον εἰς αὐτὴν περισσότερον τὴν ὑπὸ τῶν ἐθνῶν ἀναγνώρισιν τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ².

Ταῦτα περίπου ἐπίστευεν περὶ τοῦ ἀναμενομένου Μεσσίου ὁ σύγχρονος τοῦ Κυρίου Ἰουδαῖος καὶ ταῦτα ἀνεύρισκε προλεγόμενα ἐν ταῖς περὶ τοῦ μέλλοντος εἰκόσι καὶ ἐν ταῖς προροήσεσι τῶν προφητῶν τῆς Π. Διαθήκης.

1. V. H. Stanton, ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 194 ἐξ.

2. Ὁ σύγχρονος τοῦ Κυρίου Ἰουδαῖσμός ἠγγόει τὴν περὶ πάθους τοῦ Μεσσίου διδασκαλίαν, οὐδαμοῦ δὲ τῆς Π. Διαθήκης ἀνεύρισκεν αὐτήν. Ὡς ἀποτυχοῦσα δέον νὰ θεωρηθῇ ἡ προσπάθεια ἐρευνητῶν τινῶν νὰ εὑρουν τὴν διδασκαλίαν αὐτήν εἰς τὰ νεωστὶ ἀνακαλυφθέντα κείμενα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, ἰδιαίτατα ἐν τῷ Ὑπομνήματι εἰς τὸν Ἀββακούμ, ὅπου ὁ A. Dupont - Sommer ἀναγνωρίζει ἐν τῷ προ. σώφῳ τοῦ θανατωθέντος «διδασκάλου τῆς δικαιοσύνης» τὸν ἀναμενόμενον ὑπὸ τῆς κοινότητος τῆς «νεᾶς διαθήκης» νὰ ἐπιστρέψῃ ἐν δόξῃ Μεσσίαν, διὰ νὰ σώσῃ τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτόν. Τοιαῦται ὅμως ἐρμηνεῖται ὡς ἡ τοῦ Dupont - Sommer (The Dead Sea Scrolls, Engl. Transl. by M. Rowley, Oxford, 1954, σελ. 25 - 44) δὲν διακρίνονται διὰ σπουδὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ καταφανῶς ἐκβιάζουσι τὸ κείμενον.

Ὁ Μεσσίας κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν θὰ ἦτο εἷς κοινὸς ἄνθρωπος, εἷς ἐκ τοῦ λαοῦ του, προικισμένος ὅμως δι' ἰδιαιτέρων θείων δυνάμεων καὶ ἰκανοτήτων. Ἐκτὸς τούτου πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι καὶ ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων περὶ τοῦ Μεσσίου ἀντιλήψεων τῆς ἐποχῆς οὐ λέπτε ἀτυσιάζει τὸ ἐθνικοπολιτικὸν στοιχεῖον, ἦτοι ἡ προσδοκία τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Ἰσραὴλ ὡς ἔθνους καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

Ποίαν ὀργανικὴν σχέσιν θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἔχουσα μία τοιαύτη ἀντίληψις περὶ τοῦ Μεσσίου πρὸς τὴν ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἀντίληψιν; Φυσικά, μόνον προπαρασκευαστικὴν. Διότι τὸ πλῆρες καὶ ἀληθὲς νόημα τῶν τύπων καὶ προρρησιῶν τῆς Π. Διαθήκης περὶ τοῦ Μεσσίου ἀπεκάλυψεν ἡ Καινὴ Διαθήκη, οὐχὶ ὁ σύγχρονος αὐτῇ ἰουδαϊσμός. Διὰ τὴν Κ. Διαθήκην καὶ τὴν πίστιν τῆς Ἐκκλησίας ἐν γένει ὁ Ἰησοῦς εἶναι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὡς ὁ ἐνανθρωπήσας Θεός, τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος, τὸ δὲ ἔργον Του δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν Ἰουδαίων ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῆς δουλείας καὶ ἡ ἐγκιθίδρουσις μιᾶς βασιλείας ἄνευ ἁμαρτίας, μετὰ εἰρήνης, δικαιοσύνης καὶ εὐδαιμονίας, ἀλλὰ πρωταρχικῶς καὶ κυρίως ἡ διὰ τῆς ἐνσαρκώσεως, τῆς ζωῆς, τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως λύτρωσις τῶν ἀνθρώπων ἐν γένει ἀπὸ τῶν προαιώνιων ἔχθρῶν των, ἦτοι τοῦ θανάτου, τῆς φθορᾶς καὶ τῆς ἁμαρτίας, προαγωγοὶ τῶν ὁποίων ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι οἱ κοσμοκράτορες τοῦ αἰῶνος τούτου, τὰ πνεύματα τῆς πονηρίας. Ὁ χριστιανικὸς Μεσσίας δὲν πολεμεῖ ἀπλῶς «πρὸς αἷμα καὶ σάρκα» καὶ δὲν ἐπιδιώκει τὴν λύτρωσιν ἐπιφέρων ἐπιφανειακὰς ἀλλαγὰς ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ κόσμου. Πολεμεῖ τὸ κακὸν εἰς τὴν ρίζαν του, νικᾷ ἐν ἑαυτῷ τὸν θάνατον, τὴν φθοράν, τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ σατανᾶ. Ὁ ἰουδαϊκὸς Μεσσίας ἀποτελεῖ ἱστορικῶς προπαρασκευὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, διότι αἱ ἐκ τοῦ συνόλου τῆς θεολογίας τῆς Π. Διαθήκης καταλήγουσαι εἰς τὴν προσδοκίαν τοῦ Μεσσίου ἐλπίδες δὲν ἀπορρίπτονται ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ Μεσσίου, ἐφόσον καὶ οὗτος εἶναι ἀπεσταλμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀληθῆς σωτὴρ τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐν ταῖς ἡμέραις του καὶ ἐν τῇ μετ' Αὐτοῦ κοινωνίᾳ ὁ λαὸς εὐρίσκει τὴν πλήρωσιν τῶν βαθυτέρων πόθων καὶ ἐπιθυμιῶν του, ἡ δὲ κυριαρχία του ἐπὶ πάντων τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἔθνῶν εἶναι βεβαία. Αἱ ἐλπίδες τοῦ Ἰουδαίου δὲν ἀπορρίπτονται ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ· συμπληροῦνται καὶ πνευματικῶς ἐρμηνεύονται οὐχὶ διὰ τῆς ἀπλῆς προεκτάσεως αὐτῶν ἐντὸς τῆς σφαίρας τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἀλλὰ διὰ τῆς τοποθετήσεώς των ἐπὶ τῆς μόνης ρεαλιστικῆς βάσεως, ἦτοι τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν βασικῶν αἰτιῶν τῆς κακοδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου (θάνατος, φθορά, ἁμαρτία, σατανᾶς) καὶ διὰ τῆς ἐν τῇ ἀναστάσει τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἀποτελεσματικῆς ἀντιμετωπίσεως αὐτῶν. Ἐπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ σύγχρονος τῇ Κ. Διαθήκῃ ἰουδαϊκὴ περὶ τοῦ Μεσσίου ἀντίληψις, ὅσον ἀτελής καὶ σκιώδης καὶ ἂν

ὑπῆρξεν, προπαρασκευάσασε τὸν ἐκλεκτὸν τοῦ Θεοῦ λαὸν εἰς τὴν ὑποδοχὴν τοῦ ἀληθοῦς Μεσσίου, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στρέψασα μετ' ἐπιτάσεως τὴν προσοχὴν τοῦ λαοῦ εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἀναμενομένου Λυτρωτοῦ.

Ἄλλ' ἡ προπαρασκευὴ δὲν ἦτο μόνη ἰκανὴ διὰ τὴν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἀναγνώρισιν τοῦ Μεσσίου ὑπὸ τῶν συγχρόνων του Ἰουδαίων. Εἶναι μάλιστα ἀληθὲς ὅτι οὐδὲ οἱ Μαθηταὶ τοῦ Κυρίου ἀνεγνώρισαν εἰς τὸ πρόσωπόν Του πρὸ τῆς ἀναστάσεως τὸν τύπον τοῦ Μεσσίου τῆς Κ. Διαθήκης (Ἰωάνν. 2, 17· 12, 16· 20, 9). Αἱ ἀληθεῖς καὶ βαθύτεραι προτυπώσεις καὶ προρρήσεις τῆς Π. Διαθήκης περὶ τοῦ ἀναμενομένου Μεσσίου ἀπεκαλύφθησαν τὸ πρῶτον ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ προσώπῳ Του ἐρμηνεία τῆς Π. Διαθήκης καὶ ἐν τῇ συνεχιζούσῃ ταύτην ἐρμηνεία τοῦ συνόλου τῆς Π. Διαθήκης ὑφ' ὅλων τῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης. Οὐχὶ μόνον αἱ γνωσταὶ εἰς ἡμᾶς σήμερον ὡς κλασικαὶ προρρήσεις καὶ προτυπώσεις περὶ τοῦ Μεσσίου ἐν τοῖς Προφήταις καὶ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς ἀπεκαλύφθησαν ὡς ἀναφερόμεναι ἀμέσως εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὀλόκληρος ἡ Π. Διαθήκη ἀνεγνωρίσθη ὡς προφητεία, προτυπούσα καὶ προλέγουσα τὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς κατ' Αὐτὸν θείας οἰκονομίας. Ὑπὸ τὴν τελευταίαν ταύτην ἔννοιαν ἡ Π. Διαθήκη δὲν εἶναι ἀπλῆ προπαρασκευή, εἶναι ἐπίσης προφητεία καὶ προτύπωσις τοῦ Χριστοῦ.

Τὰ ἀπόκρυφα σύγχρονα τῇ Κ. Διαθήκῃ Ἰουδαϊκὰ κείμενα, ἅτινα καὶ αὐτὰ κατ' ἴδιον, ὡς ἐλέχθη, τρόπον ἐρμηνεύουν τὴν παλαιότεραν ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ μεσσιανικὴν προσδοκίαν, εὐρίσκονται εἰς τὴν σειρὰν τοῦ φαινομένου τῆς προπαρασκευῆς· οὐδὲν ὅμως περὶ τοῦ χριστιανικοῦ Μεσσίου αὐθεντικῶς προτυποῦν ἢ προλέγουν, διότι δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν κανόνα τῶν θεοπνεύστων κειμένων τῆς Π. Διαθήκης, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε ὑπὸ τοῦ Κυρίου οὔτε ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων κατὰ κανόνα χρησιμοποιοῦνται. Παρ' ὅλον ὅμως ὅτι ἡ ἐν ταῖς ἀποκρύφοις Ἀποκαλύψεις εἰκὼν τοῦ Μεσσίου ὑπολείπεται ποιοτικῶς τῆς ἐν τοῖς Προφήταις καὶ τοῖς Ψαλμοῖς εἰκόνας, ὡς κατοπτρίζουσα τὰς ἐκτάκτους πολιτικὰς συνθήκας ὑφ' ἃς διετέλεσε τὸ ἔθνος διαδοχικῶς ὑπὸ τοὺς κατακτητὰς Σελευκίδας καὶ Ρωμαίους, πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι τὰ κείμενα ταῦτα ἐξῆσαν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τὴν ἀνάγκην τῆς ἀμέσου ἐπεμβάσεως τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ ἀνθρώπινα, περιγράφαντα μετὰ τῶν μελανωτέρων χρωμάτων τὴν δύσκολον θέσιν τοῦ ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ κοινότητι διαβιοῦντος «ὑπολείμματος» καὶ στρέψαντα ὀλόκληρον τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἐγγίζουσαν λύτρωσιν τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διδασκαλία περὶ τοῦ Μεσσίου ὡς τοῦ ἐνσαρκωθέντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅσα ἐλέχθησαν περὶ «πνευματικῆς» ἐρμηνείας τῆς Π. Διαθήκης, δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς μεταθέτοντα ἡμᾶς ἐξ ἐπόψεως προϋποθέσεων εἰς ἕτερον πεδίον ἢ ὀρίζοντα τοῦ

γνωστοῦ ἡμῖν ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τοῦ Ιουδαϊσμοῦ. Ὁ ἐξ οὐρανῶν καταβάς Μεσσίας τῶν χριστιανῶν, ὁ διὰ τῆς γεννήσεως, τῆς ζωῆς, τῆς διδασκαλίας, τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως νικήσας ἐν ἑαυτῷ τὸν θάνατον, μεταδίδων δὲ τὴν ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν εἰς τοὺς μετ' Αὐτοῦ ἡνωμένους πιστοὺς ἐν τοῖς μυστηρίοις, δὲν καταστρέφει τὸν ὑπάρχοντα κόσμον ὡς κακὸν καὶ ἀπόβλητον (Οὕτως ἔπραττον οἱ σωτῆρες τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου καὶ ὁ Μεσσίας τῶν χριστιανῶν αἰρετικῶν, οἱ ὅποιοι χαρακτηριστικῶς ἀπέρριπτον τὴν Π. Διαθήκην), ἀλλ' ἐν τῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῇ ἀναστάσει καὶ τῇ παλιγγενεσίᾳ μεταμορφοῖ τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ θανάτου καὶ τῆς φθορᾶς. Δὲν ἔχομεν ἐνταῦθα διαρχικὴν ἀντίληψιν περὶ Μεσσίου ἀλλὰ καθαρῶς βιβλικήν—σωτηριολογικὴν κατὰ τὸ πρότυπον τῶν σωτηρίων τοῦ Θεοῦ ἐνεργειῶν ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ ἱστορίᾳ τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Προφητῶν καὶ τῶν ἀποκαλυπτικῶν συγγραφέων ἀναμενομένης μεγάλης λυτρώσεως τοῦ μέλλοντος. Ἡ ἀπόπειρα ἐρευνητῶν, ὡς ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων ἐξετάζομεν τὰς ἀπόψεις ἐν τῷ β' κεφ. τῆς παρούσης μελέτης, ὅπως εὑρουν εἰς τὰ σύγχρονα τῆς Κ. Διαθήκης Ιουδαϊκὰ ἀπόκρυφα κείμενα διαρχικὰ ἀνατολικά στοιχεῖα ἐν τῇ περὶ Μεσσίου εἰκόνι καὶ ἢ προσπάθειά των ἐξ αὐτῶν νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ περὶ τοῦ Μεσσίου εἰκόνα ἀπεδείχθησαν ὅλως ἀνεπιτυχεῖς. Ἐν ταῖς ἀποκρύφοις Ἀποκαλύψεις δὲν εἰσάγεται νέα τις ἐξ Ἀνατολῶν διαρχικῆ περὶ κόσμου, ἀνθρώπου καὶ Σωτῆρος ἀποψις, οἷα ἀπαντᾷ ἐν τοῖς τόσον ἐνδιαφέρον προκαλοῦσι κατὰ τὰς ἡμέρας μας μανδαϊκοῖς κειμένοις, ἀλλὰ συνεχίζεται ὅπως καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἢ βιβλικῇ—σωτηριολογικῇ ἀποψις περὶ κόσμου, ἀνθρώπου, χρόνου καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Ἡ χριστιανικὴ περὶ Μεσσίου διδασκαλία δὲν εἶναι ἀναίρεσις τῆς Παλαιοδιαθηκικῆς καὶ Ιουδαϊκῆς περὶ τοῦ Μεσσίου εἰκόνας ἀλλὰ συμπλήρωσις καὶ πέραν πάσης προσδοκίας πραγματοποιήσις αὐτῆς.